

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ARZU İLQAR qızı XALIQOVA

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİNİN
OMONİMLİYİ

HSM-060201-Dilşünaslıq (ingilis dili)

Magistr dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər_____

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Leyla Musa qızı Xanbutayeva

BAKİ-2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-10
-------------------	-------------

I FƏSİL. DİLİN LEKSİK SİSTEMİNDƏ OMONİMLƏRİN

ROLU.....	11-25
------------------	--------------

II FƏSİL. MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ OMONİMLİK ƏMƏLƏ

GƏTİRƏN KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİ.....	26-29
--	--------------

2.1. Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələrinin omonimliyi.....	29-39
---	-------

2.2. İngilis dilində köməkçi nitq hissələrinin omonimliyi.....	40-50
--	-------

NƏTİCƏ.....	51-56
--------------------	--------------

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	57-65
---	--------------

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dilçilik böyük tarixi inkişaf yolu keçmiş bir elmdir və leksikologiya bu elmin ən qədim sahəsidir. Müxtəlif miqyaslı söz birləşmələrinin müxtəlif dillərin materialları üzərində tədqiqi həm leksik-semantik, həm də kommunikativ-üslubi cəhətdən çox maraqlı elmi nəticələr əldə etməyə şərait yaradır və bu faktlar nəzəri dilçiliyi elmi tədqiqatlarla zənginləşdirir. nəzəri mövqelər. Dilin inkişafı problemi müasir dilçiliyin ən mühüm problemlərindən biridir və özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Cəmiyyətin inkişafı təfəkkürün, təfəkkürün inkişafı isə dilin inkişafını təmin edir. Dilin inkişafının iki tərəfi var: xarici mühitin təsiri altında dilin inkişafı və dilin daxili inkişafı. Dillərarası ünsiyyət dilin inkişafında mühüm rol oynayır.

Tədqiqatda öyrənilmə dairəsinə görə fərqlənən söz qruplarının tədqiqi iki müxtəlif dil sisteminin materialları üzərində öyrənildiyi üçün dil əlaqələrini də əhatə edir. Dissertasiya işində Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları üzrə işlənmə miqyasına görə fərqlənən sözlərin müqayisəli müqayisəsi verilmişdir. Azərbaycan və ingilis dillərində aktiv və passiv lüğətin müqayisəli linqvistik təhlili, şifahi və yazılı nitqdə söz işlənməsi xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması hər bir qohum olmayan dilin spesifik linqvistik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün çox qiymətli bir çox amillərdən asılıdır.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Həcmi ilə fərqlənən söz qruplarının tədqiqi şüur tərəfindən əks olunan və qavranılan obyektiv reallığın obyekt və hadisələrinə aiddir. Bu söz qruplarının təhlili bir sıra xüsusiyyətləri aşkar edir. Bu baxımdan müxtəlif dillərin leksik vahidlərinin leksik-semantik tədqiqi xüsusi aktualıq kəsb edir. Dilin leksik vahidlərinin tipoloji təhlilində struktur-semantik, eləcə də kommunikativ-üslubi variantların paradigmatik ardıcılığının müqayisəsi müxtəlif sistemli dillər arasında ümumi və fərqli xüsusiyyətləri müəyyən etmək üçün geniş imkanlar açır. Tədqiqat müxtəlif dil sistemlərində baş verən struktur-semantik, kommunikativ və stilistik dəyişikliklərin mahiyyətini

açmaq, mətn dilçiliyinin, eləcə də psixolinqvistikanın, pragmatolinqvistikanın bir sıra problemlərinin həlli üçün aktualdır.

Dilin komponentləri qeyri-bərabər inkişaf edir. Bunlardan dilin lüğət tərkibi daha çox dəyişir və zənginləşmə yolu keçir. Lakin burada da qeyri-bərabərlik mövcuddur. Belə ki, dilin lüğət tərkibinin özəyini təşkil edən leksemlər çox yavaş və az dəyişir. Dilin əlavə lüğət tərkibi deyilən hissəsi daha çox dəyişir. Yeni yaranan sözlər, terminlər məhz bu hissəyə aiddir. Dilin fonetik və qrammatik tərkibi leksemlər sisteminə nisbətən az dəyişir. Lakin bu o demək deyildir ki, hər iki komponentin dəyişilməsi dil üçün az əhəmiyyətlidir. Əksinə, bunların da dəyişilməsi dilin inkişafı və fəaliyyəti üçün zəruridir. Fonetik tərkibdə əsas fərq ondan ibarətdir ki, fonetik hadisə və qanunlara nisbətən fonemlər sistemi az dəyişikliyə uğrayır.

Dilin qrammatik tərkibində isə morfologiyaya nisbətən sintaksis daha çox dəyişir. Ədəbi dil tarixinin araşdırılması sübut edir ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində tabeli mürəkkəb cümlələrin çox müxtəlif tipləri meydana gəlməkdədir. Bütün deyilənləri ümumiləşdirdikdə belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, dilin komponentləri arasındakı inkişaf səviyyəsi eyni deyildir. Dilin komponentlərinin dəyişmə səbəbləri müxtəlifdir. Yəni hər sahənin özünə aid səbəbi vardır.

Dissertasiya işinin məqsədi. Məsələn, lüğət tərkibinin dəyişmə səbəbi fərqlidir. Zamanla bağlı müəyyən anlayışın yaranma səbəbi dilin lüğət tərkibinə yeni söz gətirir və s. Lakin sintaksisdə bu belə deyildir. Sintaktik fiqurların inkişafı insan psixologiyasının inkişafı ilə bağlı dəyişir. Qavramanın həcmindən asılı olaraq nitqdə mürəkkəb cümlələr işlənir. İnsanda qavramanın həcmi nə qədər artıq olarsa, nitqdə bir o qədər mürəkkəb cümlələr çox işlənir.

Hər bir dilin dəyişməsinə və inkişaf etməsinə dəqiq ölçmək hələlik qeyri-mümkündür. Dilin inkişaf dərəcəsini hesablamaq üçün alimlər bir sıra metodlar irəli sürmüşlər. İngilis alimi Morris Svodeş bu məqsədlə qlottoxronologiya metodunu məsləhət bilmişdir. Müasir dilçilikdə də bu problem üzərində iş

aparılır. Dilin inkişaf sürətini dəqiq ölçmək, mötəbər metod yaratmaq ictimai elmlərin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir.

Tədqiqatın predmeti. Dil eşidilən və danışılan hadisə olduğu üçün onun əmələ gəlməsi və formalaşmasında bu eşitmə orqanının rolu heç də danışığ üzvlərininkindən az olmamışdır. İnsan səsinin əmələ gəlməsində iştirak edən orqanlar danışığ üzvü adlanır. Əmək nəticəsində təşəkkül tapan insanın danışığ orqanları da indiki vəziyyətdə deyildi, o, tədricən inkişaf edib formalaşmışdır. Bu barədə F.Engels aydın demişdir: "...Əmələ gələn insanlar o yerə çatmışlar ki, onlarda bir-birinə bir şey söyləmək tələbatı meydana gəlmişdir. Tələbat özünə orqan yaratmışdır: meymunun inkişaf etməmiş olan xirtdəyi yavaş-yavaş, lakin dönmədən, modulyasiya yolu ilə, getdikcə daha artıq inkişaf edən modulyasiyaya keçmək üçün dəyişilmiş, ağız orqanları isə tədricən bir-birinin ardınca aydın səslər tələffüz etməyi öyrənmişdir"

Müasir nəzəri dilçiliyin əsas istiqamətlərindən biri fərqli sistemlərin qohum olmayan dillərinin müqayisəli tipoloji əsasda öyrənilməsidir. Dilləri müqayisə yolu ilə öyrənərkən hər iki dilin fonetik, morfoloji, leksik, sintaktik və semantik xüsusiyyətləri sistemli şəkildə təhlil edilir.

Tədqiqatın obyektı. Müqayisəli tipoloji tədqiqat prosesində bir-biri ilə əlaqəsi olmayan iki dil sisteminin ümumi, universal və fərdi xüsusiyyətləri fərqləndirilir. Fərqli strukturlara və əlaqəli olmayan dil ailələrinə mənsub dilləri müqayisə etmək mahiyyətə dillərin deyil, dil sistemlərinin müqayisəsidir. Belə bir müqayisə nəticəsində müxtəlif qruplara mənsub dillərin genealoji baxımdan tipoloji oxşar və fərqli cəhətlərini aydın şəkildə müəyyən etmək olar. Bildiyiniz kimi, ingilis və Azərbaycan dillərində fərqli vurğu var. Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinin üzvü kimi ingilis dilindən aqqlütinativ quruluşuna görə fərqlənir. Bu dillər bir-birindən qrammatik kateqoriyaların müxtəlifliyinə və bu kateqoriyaların ifadə vasitələrinin müxtəlifliyinə görə fərqlənir. Bir sistem kimi qrammatik ifadə vasitələrinin ümumi vəhdəti dilin qrammatik xüsusiyyətlərini

təşkil edir. Azərbaycan və ingilis dillərinin strukturlarındakı tipoloji fərqlər bu dillər arasında oxşarlığın olmaması demək deyil.

Dilin istənilən səviyyəsində (fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik, frazeoloji, semantik) fərqlərin və oxşarlıqların aşkar edilməsi, müqayisə edilən dillərdən birində mövcud olan, eləcə də digərində olmayan xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir Azərbaycan dilçiliyinin daha bir aparıcı xüsusiyyəti hazırda qabarıq şəkildə özünü büruzə verməkdədir. Əgər əvvəllər yalnız Azərbaycan və rus dillərinin müqayisəli - tipoloji tədqiqinə geniş yer verilirdisə, indi rus dilinin vasitəçiliyi olmadan birbaşa Azərbaycan və ingilis, fransız, alman dillərinin müqayisəli tədqiqi sahəsində intensiv araşdırmalar aparılır. Keçmiş SSRİ - nin süqutu, dünyanın ictimai, siyasi, iqtisadi mənzərəsinin kəskin dəyişikliklərə uğraması dil situasiyasına da böyük təsir göstərmişdir.

Tədqiqatın elmi və nəzəri əsasları. Dünyanın qloballaşması kimi böyük bir prosesin getdiyi bir şəraitdə ingilis dilinin işlənmə dairəsinin genişlənməsi, nüfuzunun getdikcə artması açıq - aydın müşahidə olunur. Bütün dünyanı əhatə edən kompüterlər şəbəkəsi və internetdə ingilis dilinin aparıcı olması da bu prosesə təsir göstərmişdir. Son zamanlar Azərbaycan dilçiliyində ingilis və Azərbaycan dillərinin müqayisəli aspektdə öyrənilməsi istiqamətində bir çox tədqiqatlar aparılmışdır .

Tədqiqatın informasiya təminatı. Məlum olduğu kimi, həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələri ayrı-ayrılıqda öyrənilmişdir. Bir çox məsələlərə dair müxtəlif fikirlər olsa da, köməkçi nitq hissələrinin linqvistik statusu ümumilikdə müəyyən edilir. Maraqlıdır ki, köməkçi nitq hissələrinin əsas nitq hissələrindən əmələ gəlməsi, müəyyən semantik deformasiyadan sonra köməkçi sözlərə çevrilməsi, inkişaf mərhələsi ilə formalaşmağa meylli olması hər iki dilə aid faktlarla sübuta yetirilə bilər. Müqayisə olunan iki dildə köməkçi nitq hissələrinin funksional və qrammatik xüsusiyyətləri eyni deyil.

Məsələn, elə ingilis dilinin özündə bəzən 4, bəzən 5, bəzən isə 6 köməkçi nitq hissəsinin olduğu göstərilir. Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələri, köməkçi sözlər və xüsusi nitq hissələri bir - birinə qarışdırılır, onların dəqiq sərhədləri göstərilmir. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin funksional - semantik təhlilini aparmaq, müxtəlif sistemli dillərdə köməkçi nitq hissələrinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirib elmi baxımdan əsaslandırmaqdır. Göstərilən məqsədin reallaşdırılması bir sıra konkret vəzifələrin mərhələlər üzrə yerinə yetirilməsi zərurətini ortaya çıxarır:

- ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin tədqiqi ilə bağlı elmi- nəzəri materialın öyrənilməsi, təhlili və ümumiləşdirilməsi;

- müxtəlif sistemli dillərdə köməkçi nitq hissələrinin digər nitq hissələri içərisində yerinin müəyyənləşdirilməsi və təhlil aparmaqla köməkçi nitq hissələrinin lingvistik statusunun müəyyən edilməsi;

- ingilis dilində köməkçi nitq hissələrinin təsnifi;

Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələrinin təsnifi və mübahisəli məsələlərə münasibət bildirilməsi;

- müqayisə edilən dillərdə köməkçi nitq hissələrində omonimlik və sinonimlik məsələsinin elmi təhlili və mahiyyətinin aydınlaşdırılması;

- 1096 nitq hissələri və köməkçi sözlərin oxşar və fərqli cəhətləri, onların ingilis və Azərbaycan dillərində təzahür formalarının tədqiqi;

- Azərbaycan dilində qoşmaların funksional - semantik xüsusiyyətləri və onların ingilis dilində müvafiq qarşılığının müəyyən ləşdirilməsi;

- hər iki dildə bağlayıcıların müqayisəli funksional - semantik və tipoloji təhlili: oxşar və fərqli cəhətlərin izahı;

- müqayisə olunan dillərdə ədatların və ədat qrupuna aid söz lərin funksional- semantik xüsusiyyətləri; ifadə vasitələrinin araşdırılması;

- ingilis dilində qeyri - müəyyənlik və müəyyənlik artikllarının məna növləri və onların Azərbaycan dilində ifadə vasitələrinin dəqiqləşdirilməsi;

- aparılmış araşdırmanın yekunları əsasında ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin sistemli müqayisəsinin aparılması, oxşar, fərqli, milli, orijinal, ümumi, fərdi xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi, ümumi nəzəri və praktik nəticələrin əldə edilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müasir nəzəri dilçilik məktəbləri səviyyəsində müxtəlif sistemli dillərdə köməkçi nitq hissələri problemi sistemli şəkildə araşdırılmış, ilk dəfə olaraq qohum olmayan ingilis və Azərbaycan dilləri materialı əsasında köməkçi nitq hissələrinin təsnifi, köməkçi nitq hissələri və köməkçi sözlər, köməkçi nitq hissələrində omonimlik və sinonimlik məsələləri təhlil edilmiş, yeni elmi nəticələr əldə edilmişdir. Məlum olduğu kimi, hər iki dildə bağlayıcı və ədatlar mövcuddur. Lakin, göstərilən köməkçi nitq hissələrinin funksional - semantik və tipoloji təhlili hər iki dildə onların həm oxşar, həm də fərqli cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün imkan yaratmışdır.

Qoşma, bağlayıcı və ədatların ingilis və Azərbaycan dillərində funksional-semantik təbiətinin öyrənilməsi, qrammatik mahiyyətinin açıqlanması, oxşar və fərqli cəhətlərinin dəqiq təyini, ifadə vasitələrinin düzgün göstərilməsi tədqiqatın elmi yeniliklərindən sayıla bilər.

Aqqlütinativ quruluşlu Azərbaycan dili köməkçi nitq hissəsi olan sözönlərinə münasibətdə ingilis dilindən kəskin şəkildə fərqlənir. Tədqiqatda ingilis dilində sözönlərinin funksional - semantik səciyyəsi verilir. Zaman, məkan, mücərrəd əlaqələr bildirən sözönlərinin növləri təhlil olunur və onların Azərbaycan dilində ifadə vasitələri göstərilir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Məlum olduğu kimi, ingilis dilində geniş yayılmış qeyri müəyyənlik və müəyyənlik artıklarının mənalı da Azərbaycan dilində müxtəlif ifadə vasitələrinin köməyi ilə verilə bilər. İngilis dilindəki sözönləri və artıkların

Azərbaycan dilində qarşılığının müəyyənləşdirilməsi, bütün məna növlərinin qohum olmayan dildə ifadə vasitələrinin göstərilməsi və bütün

bunların konkret nümunələr əsasında əyani izahını tədqiqat işinin elmi yenilikləri kimi səciyyələndirmək olar.

İngilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin funksional-semantik cəhətlərinin müqayisəli - tipoloji aspektdə öyrənilməsi, hər şeydən əvvəl, dilin ümumi, universal nəzəriyyəsinin işlənilib hazırlanması baxımdan olduqca vacibdir. Köməkçi nitq hissələrinin müxtəlif dil materiallarında funksional-semantik baxımdan dərinlən araşdırılması nitq hissələrinin linqvistik mahiyyətinin aşkar edilməsi, dünya dillərində nitq hissəsi kimi səciyyələndirilən dil vahidlərinin ümumi, mücərrəd cəhətlərinin, struktur - semantik və funksional xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi müasir nəzəri dilçiliyin, xüsusən nəzəri funksional qrammatikanın öyrənilməsi üçün qiymətli faktlar verir. Lakin, bütün göstərilənlər tədqiqat işini sırf nəzəri tədqiqat kimi səciyyələndirməyə imkan vermir.

Tədqiqat işinin nəzəri dəyərləri ilə yanaşı praktik əhəmiyyəti də az deyil. Tədqiqat işindən qohum olmayan müxtəlif sistemli dillərin müqayisəli - tipoloji aspektdə öyrənilməsi, dillərin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi üsulunun təkmilləşdirilməsi, dərslik, dərs vəsaitlərinin hazırlanması, müqayisəli dilçilik üzrə xüsusi kursların oxunması, tərcümə nəzəriyyəsində, praktik tərcümə prosesində və s. istifadə oluna bilər. Son zamanlar bir çox dil ailələrini əhatə edən ümumiləşdirici müqayisəli qrammatikalar yazılması ilə bağlı tədqiqatlar genişlənməkdədir. German və türk dillərinin müqayisəli qrammatikalarının yazılması üçün də həmin tədqiqatdan faydalana bilərik.

Dissertasiya işinin strukturu. Tədqiqat obyektini kimi ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələri götürülmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki dildə köməkçi nitq hissələri dəqiq müəyyənləşdirilmədiyi üçün bu sahədə müxtəlif tədqiqatçıların fikirlərini nəzərdən keçirmək, təhlil etmək və ümumiləşdirmək lazım gəlmişdir. Ona görə də ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələri ilə bağlı yazılmış əsərlər də tədqiqat obyektindən kənarda

qalmamış, yəni, tədqiqat yalnız normativ qrammatika çərçivə ilə məhdudlaşdırılmışdır.

Mübahisəli məqamlarda elmi cəhətdən daha əsaslı, məntiqi mülahizələr əsas götürülmüş, bu və ya digər etiraz doğuran fikrə münasibət bildirilmişdir. Tədqiqat obyektini kimi köməkçi nitq hissələrinin götürülməsi təsadüfi deyildir. Köməkçi nitq hissələrinin nitq hissələri içərisində, daha geniş götürsək, dil sistemində xüsusi yeri vardır. Tədris prosesində, nəzəri və praktik tərcümə ilə əlaqədar köməkçi nitq hissələrinin dərindən öyrənilməsinin əhəmiyyəti çox böyükdür. Məsələn, əgər Azərbaycan dilində sözləri və artıqlar yoxdursa, onu ingilis dilini öyrənənlərə necə mənimsətmək olar? Yaxud, tərcümə prosesində sözlərinin və artıqların doqru qarşılığı hansı prinsiplərlə müəyyənləşdirilməlidir?

Elə digər köməkçi nitq hissələri - qoşma, bağlayıcı və adatların tədrisi və başqa dillərə tərcüməsi də az problemlər yaratmır.

Bütün yuxarıda göstərilənlər ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin tədqiqat obyektini kimi seçilməsinin məqsəduyğunluğunu, elmi əhəmiyyətini, zəruriliyini göstərən amillərdir. Tədqiqat işində tipoloji və müqayisəli - tutuşdurma, qarşılaşdırma, linqvistik təsvir metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın sinxron aspektdə aparılmışdır. Qohum dillərin materiallarına müraciət prosesində (məsələn, german dilləri və ya türk dilləri kontekstində) müqayisəli metoddan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat prosesində mövzu ilə əlaqədar ayrı - ayrı dilçi - mütəxəssislərin əsərləri təhlil olunmuş, onların iş təcrübəsindən, eyni zamanda mövcud dərslik və dərs vəsaitlərindən istifadə edilmişdir.

I FƏSİL.

DİLİN LEKSİK SİSTEMİNDƏ OMONİMLƏRİN ROLU

Hər bir xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətinin əsas göstəricisi dildir. Dil hərzaman inkişaf edir. Ümumilikdə cəmiyyətdə insan həyatında baş verən hər dəyişiklik dildə öz təsirini göstərir. Dildən bəhs edən elm dilçilikdir. Dilin funksiyalarını, tarixi inkişafını, quruluşunu və qanunauyğunluqlarını öyrənən elmdir. Dilçilik dili müxtəlif sahələrdən tədqiq etdiyi üçün onunda müxtəlif sahələri mövcuddur. Ən əsas vahid isə sözdür. Sözlər arasında dilin lüğət tərkibini təşkil edən vahidlər kimi daxili əlaqələr mövcuddur. Əgər bu əlaqələr pozularsa, dilin sistematik quruluşu pozular. Dilin spesifik xüsusiyyətləri və daxili qanunlarının inkişafından asılı olaraq sözün mənası dəyişir. Sözün mənasının dəyişməsi hərzaman dilin inkişafından asılı olmur.

Dilin lüğət tərkibinin əsasını təşkil edən sözlər müəyyən mənə (qrammatik və leksik) daşıyırlar və bu sözlər birlikdə dilin semantik sistemini təşkil edir. Sözün leksik yaxud da lüğəvi mənası dedikdə onun ilkin və fərdi mənası nəzərdə tutulur. Sözün leksik mənası konkret və ümumidir. Leksik mənası olan sözlər leksik mənaya aiddir. Belə sözlər əsas nitq hissələrinə aid olurlar və keyfiyyət, kəmiyyət və s. xüsusiyyətləri səciyyəyləndirirlər.

Qrammatik mənə isə köməkçi nitq hissələrinə aid olan sahəsidir. Qrammatik mənası olan sözlər cümlə üzvü olmur, suallara cavab vermir [2, s.11]. Semantik sistemi öyrənən elm sahəsi isə semasiologiyadır. Semasiologiya yunan sözü olub, semasia-mənə, loqos-elm deməkdir. Yəni semasiologiya sözün mənasını öyrənən elmdir [1, s.11]. Yəni sözün mənasının daralması, genişlənməsi, sözün forması və mənası arasındakı münasibətlərdən bəhs edən elm sahəsidir.

Bütün sözlərin leksik mənası bir-birindən fərqlidir. Semasiologiya sözlərin bütün mənalarını öyrənmir, lakin leksik mənasını öyrənir. Lakin buda o demək deyil ki, semasiologistlər heç də qrammatik mənaya fikir

verməməlidir. Əksinə olaraq qrammatik mənə leksik mənaya leksik mənaya xüsusi təsir göstərdiyi müddətcə nəzərə alınmalıdır.

Semisilogiya dilin ən gənc sahəsidir. Onun obyektı hələ qədim zamanlardan filosof və alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Hələ bizim eramızdan əvvəl Çin alimləri leksik dəyişikliklər ilə marqlanmışlar. Aristotel, Platon kimi alimlər öz əsərlərində söz və onun mənəsi haqqında bir çox məlumatlar vermişlər. Hələ qədim zamanlardan sözün mənəsinin öyrənilməsi psixologiyanın, məntiqin əsas tərkib hissəsi kimi görülmüşdür. İngilsi dilində sözün mənəsinin öyrənilməsi sahəsində müəyyən boşluqlar mövcuddur.

19-cu əsrdə ingilis alimləri yenidən təstiqləmişdilər ki, tarixi prinsiplər sə sözün mənəsi əsas faktorlardır. Onlar inanırdılar ki, sözün ümumi mənəsi onun tarixi forması ilə bağlıdır [9, s.21].

Semisilogiyanın bir sıra məqsədləri vardır: Sözün leksik mənəsinin növləri, sözün mənə quruluşu, lüğət tərkibindəki mənə qrupları (sinonim, antonim, omonim) öyrənilməsi və s.

Ümumi qrammatik işarə sözün mənəsini, daşdığı sualı və cümlədəki mövqeyini bildirir. Sözün mənəsi yalnız onun mənəsini ehtiva edir. Hər bir sözün müəyyən nitq hissəsinə aid olması üçün onun təkcə qrammatik deyil, həm də leksik mənəsi olmalıdır. Qrammatik mənə sözün özündə yoxdur. Qrammatik formalarda rast gəlinir.

Beləliklə, sözlərin nitq hissələrinə bölünməsi üçün onların dilin qrammatik quruluşuna xas olan qrammatik kateqoriyalar olmalıdır. Beləliklə, leksik mənə daşıyan sözlər qrammatik mənə kəsb edərək qrammatik mənə kəsb edir, başqa sözlərlə əlaqədə fikrin ifadəsini təmin edir. Nəticədə cümlələr əmələ gəlir, sözlər cümlədə müəyyən sintaktik funksiya yerinə yetirir. Qrammatik mənə hər şeydən əvvəl cümlədə, başqa sözlə, münasibətdə və münasibətdə müəyyən edilən mənədir. Qrammatik mənə həm morfoloji, həm də sintaktik ifadə vasitələrinə malikdir. Qrammatik mənənin morfoloji ifadə vasitələrinə sözdəki dəyişikliklər (şəkilçi və vurğu), sintaktik ifadə vasitələrinə

isə sözlərin bir-birinə yaxınlaşması, intonasiya və söz sırası daxildir. Azərbaycan dilində nitq hissələrini müstəqil mənasına, qrammatik formasına (morfoloji xüsusiyyətlərinə) və sintaktik roluna görə əsas, köməkçi və xüsusi nitq hissələri olmaqla üç qrupa bölmək olar. Əvvəla, sözləri leksik məna daşıyan və leksik mənası olmayan söz adlarına görə iki qrupa bölmək olar. Dilimizin lüğət tərkibində olan sözlərin 99%-dən çoxu leksik məna daşıyır. Leksik mənası olmayan sözlər köməkçidir. Əslində yardımçı vasitələr olmadan da fikir bildirmək olar. Lakin fikri bütün incəlikləri ilə ifadə etməkdə bu vasitələrin rolu danılmazdır. Keçmişdə dildə belə köməkçilər yox idi; onlar dilin inkişafı prosesində kütləvi əhəmiyyət kəsb edən sözlərdən düzəlmişdir.

Köməkçi nitq hissələri müstəqil leksik məna daşımır, heç bir suala cavab vermir və buna görə də cümlə üzvü ola bilməz. Köməkçi nitq hissələri baş nitq hissələrindən əmələ gəlir və cümlənin təşkilində köməkçi rol oynayır. Onlar ya sözlər və ya cümlələr arasında qrammatik əlaqə yaradır, ya da danışanın müxtəlif emosional münasibətlərini ifadə etməyə xidmət edir, bəzən fikrin formalaşmasında müxtəlif çalarlar, emosional ekspressiv xüsusiyyətlər yaradır. Bu baxımdan köməkçi nitq hissələrini iki yerə bölmək olar.

a) cümlə və sözlər arasında müxtəlif əlaqə və mənaları təmin edən köməkçi nitq hissələri. Bunlara bağlayıcılar və eləcə də qoşmalar daxildir.

b) müxtəlif emosional ekspressiv və emosional münasibətləri ifadə etməyə xidmət edən köməkçi nitq hissələri. Onlara modal sözlər və xüsusi nitq hissələri daxil ola bilər.

Leksikologiya dilin indiki vəziyyətində, eləcə də tarixi inkişaf prosesində lüğəti öyrənən dilçiliyin bir sahəsidir. Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə nitqdə rol oynayan bütün sözlər və frazeoloji vahidlər daxildir. Lakin lüğət sadəcə sözlər toplusu deyil, leksik vahidlərin mürəkkəb sistemidir.

Azərbaycan dilinin leksikologiyası iki hissəyə bölünür: müasir və tarixi leksikologiya. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası bu dildə danışan xalqın tarixi və bugünkü vəziyyəti ilə bağlı yaradılmış lüğət tərkibindəki əsas söz qruplarını öyrədir. Tarixi leksikologiya lüğətin formalaşması və onun inkişafı ilə məşğul olur. Leksikologiyanın əsas məqsədi dilin lüğət tərkibini bir sistem kimi öyrənməkdir. Buna görə də leksikologiya sözlərin semantik mahiyyətinin müzakirəsini də əhatə edir ki, bu da semantika adlanır.

Leksikologiyanın əsas məqsədi sözlərin mahiyyətini və tərkibini, sözlərin mənasını və çoxmənalılığını aydınlaşdırmaq, söz əmələ gəlmə qanunauyğunluqlarını və sözlərin semantik qruplarının tərifini aydınlaşdırmaqdır.

Eyni zamanda burada müasir Azərbaycan ədəbi dilinin sözlərin yaranması və lüğət tərkibinin formalaşması və inkişafı tarixinə nəzər salınır.

Leksikologiya həm də dilin leksik tərkibini onun aktiv və passiv fonduna görə öyrənir. Burada köhnə ilə yeninin, köhnəlmiş sözlərlə yaranan sözlərin mübarizəsi nəticəsində arxaizmlər, tarixçiliklər nəzərdən keçirilir, neologizmlərin meydana çıxma qanunauyğunluğu müəyyən edilir. Söz dilin vahididir. Dilin bütün sözləri birlikdə dilin lüğətini təşkil edir. Sözlər predmetdir, ifadə etməyə fəaliyyət, əlamət, kəmiyyət və s. Hər bir sözün mənası onun leksik mənası adlanır. Sözlərin leksik mənası izahlı lüğətlərdə öz ifadəsini tapır.

Dilimizdə bir çox sözlər həm leksik, həm də qrammatik mənə daşıyır. Sözün hərfi mənası onun leksik mənası adlanır. Başqa sözlə desək, sözün leksik mənası onun məzmununun ifadəsində, məfhumun ifadəsindədir. Məsələn, “icazə” sözünün lüğəvi icazə, qrammatik mənada nominativ və isim hallarında olma mənası var. Sözün leksik mənasını bir neçə cür izah etmək olar: Verilən sözə yaxın olan sözü seçməklə. Məsələn: təməl, hürriyyət - istiqlal - azadlıq. Obyektin, hərəkətin əlamətlərinin izahı.

Dilin lüğət tərkibini təşkil edən mənə qrupundan biri də omonimlərdir. Bu mənə qrupu tarixi kateqoriyadır. Başqa mənə qrupları kimi bir sıra

özünməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Ən əsas xüsusiyyətlərindən biri də bu sözlərn mənalarının mətn daxilində nəzərə çarpmasıdır. Dilçilikdə omonimlər ziddiyyətli mövzudur. Onun ziddiyyətli olmasının səbəbi isə çoxmənalılıqla bənzərliyədir.

İngilis dilin omonim sözlər ilə çox zəngindir. İngilis dilində çoxhecalı omonim sözlər çoxhecalı sözlərdən daha çoxdur. Omonimlər hələ qədim zamanlardan elmə məlum olmuşdur.

İngilis omonimləri haqqında ən yaxşı rus lüğəti Tayşler və Malahovski tərəfindən hazırlanmışdır. Professor Malahovski demişdir: “Omonimlər fonetik və qrafik cəhətdən eyni olan, ləksik və qrammatik mənalarında böyük fəq olan sözlərdir”. Oxford lüğəti göstərir ki, ingilsi dilində 2540 omonim söz var. Bunlar 89% təkhecalı, 9.1% isə 2 hecalıdır. Beləliklə, omonimlərin çoxu tək hecalıdır və sözlərin çoxu qısaltma nəticəsində yaranmışdır.

İngilis dilində omonimlərin müxtəlif yaranma səbəbləri vardır.:

1) çoxmənalı sözlərin parçalanması 2) sözlərin səs inkişafının uyğunlaşması 3) qısaltmalar 4) fonetik dəyişiklik.

1) Çoxmənalı sözlərin parçalanması- bu yaranma növü ingilsi dilində digər mənbələrdən fəqlənir. İki və daha artıq omonimlər eyni sözün müxtəlif mənalarından yarana bilər. Çoxmənalı sözün mənasının ayrılması prosesi eyni sözün müxtəlif mənalarının bir-birindən uzaqlaşması zamanı müşahidə olunur və həmin sözlər ayrı-ayrı bölmə kimi qəbul olunur. Bu zaman isə semantik quruluşlu müxtəlif hissələrə ayrılır. Omonim yaradıcılığının belə növü isə çoxmənalılığın parçalanması adlanır. Semantik quruluşun müxtəlif hissələrə bölünməsi dedikdə sözün öz vahidliyinin pozulması 2 və ya daha çox hissəyə bölünərək hər birinin ayrı-ayrılıqda müstəqil ləksik vahidə çərilməsi kimi göstərilir. Bunun üçün board omoniminə nəzər salaq. Board-lövhə, board-gündəlik yemək, board-qrup.

Bu sözlərin mənaları arasında heç bir mənə əlaqəsi yoxdur. Bir çox lüğətlərdə board sözünün mənası hər üç mənada əhatə edir və adətən table

sözü ilə əlaqəli hesab edilir. Bu isə ona əsasən izah edilir ki, yemək mənasında işlənən board sol üzərində yemək yemək və servis etmək mənasında başa düşülür. Şura mənasında işlənən board sözü isə dəyirmi masa ətrafında aparılan müzakirə əsasında anlaşılır.

Müasir ingilis dilində flower va flour mənaları (müasir ingilis flour, qədim fransız flour, flor, latın flos - florem) gül və buğdanın ən yaxşı hissəsi deməkdir. Sözləri hərflərlə tələffüz edərkən onların 2 ayrı söz olduğu qəbul edilir baxmayaraq ki, onların ikisində eyni mənbədən yaranmışdır. Spring sözününə bura misal göstərmək olar.

- 1) sıçrayış, hoppanmaq;
- 2) bulaq;
- 3) yazfəsli.

Sözün etimologiyasına baxdıqda hər üç sözün sıçrayış, hoppanmaq sözündən yarandığını görürük (qədim ingilis - springan). Beləliklə, 1 - ci omonim sözün mənası ən qədimdir. 2 - ci və 3 - cü sözlərin mənası isə metafor əsasında yaranmışdır [10, s.188].

2) Səs inkişafın yaxınlaşması omonim sözlərin yaranmasında ən böyük mənbələrdən biridir. Bu proses zamanı iki və daha artıq söz qədim vaxtlardan fonetik cəhətdən fərqlənsələrdə hal hazırda omonim kimi qəbul olunublar. Məsələn: Qədim ingilis dilində ic va eage sözlərinin tələffüzü eyni olub (müasir ingilis dili - l va eye). Bir çox leksik - qrammatik omonimlər fel və isimlərdə səs inkişafının lufian) [11, s.33].

3) Omonim sözlərin yaranma yollarından biri olan fonetik dəyişiklik sözlərin tarixi inkişafı ilə əlaqədardır. 2 və daha çox fərqli tələffüz olunan söz bu dəyişiklik nəticəsində eyni səs sisteminə malik olur və beləliklə, omonim olurlar. Night- knight qədim ingilis dilində omonim hesab edilmirdi çünki knight sözündəki k samiti tələffüz olunurdu və buna görə də iki sözün tələffüzü arasında fərq yarandığı üçün bu sözlər omonim sayılmırdı. Lakin müasir ingilis dilində kn harf birləşməsində k tələffüz olunmur (knight - kniht).

Başqa mürəkkəb dəyişiklik daha iki söz arasında baş vermişdir. to knead (qədim ingilis - cnedan), to need (qədim ingilis - neodian). Qədim ingilis dilində to write sözünün writan, right sifotinin reht, riht formaları olub. Sea ismi qədim ingilis dilində sae, to see feli isə qədim ingilisda dilində seen sözündə formalaşib.

Omonim sözlərin digər yaranma mənbəyi alınma sözlərdir. Alınma sözlər fonetik uyğunluğun son mərhələsində özünü göstərməklə həm milli mənşəli, həm də digər alınma sözlərin formalaşmasında rol oynayır. Məsələn, rite - to write- right omonimlər cərgəsini buna misal göstərmək olar. Burada ikinci və üçüncü sözlər milli mənşəli olduğu halda rite latın dilindən (latın ritus) alınma sözdür. Piece - peace cərgəsində isə 1 - ci söz fransız sözüdür (qədim fransız pais).

Bank sözünə nəzərə yetirdikdə sahil mənasında milli mənşəli, pul qoyulan pul borca götürülən yer mənasında işləndikdə isə italiyan mənşəlidir. Match sözü idman müsabiqəsi, oyun mənasında milli, kibrit mənasında işlənərkən fransız dilindən alınma sözdür [3, s.159].

Söz yaradıcılığında və omonimlərin zənginləşməsində mühüm rol oynayan vasitələrdən biri də konversiyadır. Bu söz qrupları konversiyaya misal ola bilər:

-comb (daraq) She pulled a comb out of her pocket and started to brush my hair

-to comb (daramaq) After washing my hair and I comb hair.

-pale (solğun) -The woman was small and pale with eyes so dull, she seemed almost lifeless.

-to pale (halsız olmaq, hiss etmək). After working long hours, she paled

Bu cür omonimlər deyiliş və tələffüzdə eyni olsada müxtəlif nitq hissələrinə aid olurlar. Belə omonimlərdə leksik - qrammatik omonimlər adlandırılır [10, s.142].

Professor A.I.Smirnitski demişdir ki, konversiya ingilis dilində müxtəlif nitq hissələri funksiyası yerində eyni sözün işlənməsi demək deyildir. Smimitski konversiyanı sözdüzəltmə vasitəsi kimi qəbul edirdi. Həm də o, konversiyanı leksik - qrammatik omonimlərə aid edirdi. A.I.Smimitski qeyd etmişdir ki, konversiya yolu ilə yaranan omonimlər leksik - qrammatik omonimlərin bir hissəsini təşkil edir . Konversiyanın omonimlərə daxil edilməsi fikri bütün rus dilçiləri tərəfindən dəstəklənmişdir. Bununla belə A.İ.Smimitski bunuda qeyd etmişdir ki, konversiya ilə əlaqəsi olan leksik - qrammatik omonimləri əhatə etməyən ingilis omonimləri tam deyildir.

A.L.Smirnitski fikirlərinə zidd olaraq V.Vinogradov konversiyayla omonimlərin heç bir əlaqəsi olmadığını və onun omonimlərə daxil edilməsinin qeyri mümkünlüyünü sübut etməyə çalışmışdır . O , qeyd edirdi ki , bu yolla yaranan omonimlər arasında eyni köklü sözlərin məna yaxınlığı bazən aydın bəzən isə şübhəli görünür.

4) Qısaltma - omonim sözlərin sayının artmasında söz yaradıcılığındakı qısaltmaların böyük rolu var. Məsələn, a fan (hər hansı idmançı aktyora və ya müğənniyə heyranlıq duyan şəxs) bu söz fanatik sözündən yaranmışdır. Bu sözün

omonimi isə latın dilindən alınma söz olan fan (sərinkeş) sözüdür.

Rep - fabrik növüdür, onun qısaltma ilə 3 omonimi vardır: Rep (repertory), rep (representative), rep (reputation).

Flu sözü influenza sözünün qısaltmasıdır , həm də fly felinin keçmiş zaman orması olan flew sözünün omonimidir. Cab sözü cabriolet, cabbage, cabin sözlərinin qısaltılması nəticəsində yaranmışdır

Prop - preposition, the add- advertisement, exam - examination, lab- laboratory, frig refrigerator qısaltmalara misaldır.

Oxşar səslənən sözlərdə omonim sözlər sayılır. Buna misal olaraq bang - qəfil və güclü partlayış səsi, bang - saçın yığılış forması, mew - pişiklərin çıxartdığı səs, toyuqların saxlandığı yerdir [8 , s.42].

Omonimlərin təsnif olunması ayrı mübahisəli mövzudur. Baxmayaraq ki, ingilis ədəbiyyatında omonimlər aid material çoxdur, onun təsnifatı ingilis alimlər tərəfindən ətraflı şəkildə öyrənilməmişdir. Onlar təsnif olunarkən mənalarına, yazılışlarına, səslənmələrinə, nitq hissələrinə mənsubiyyətinə əsasən qruplaşdırılır və bununda nəticəsində müxtəlif təsnif formaları yaranmışdır. Qrammatik formaların uyğunluğuna görə 2 qrupa bölünürlər: Tam və natamam omonimlər.

1) Tam omonimlər - deyilişi və yazılışı eyni, leksik mənaları müxtəlif olan omonimlərdir. Tam omonimlər eyni nitq hissəsinə aid olub, bütün formalarda bir birinin eynini təşkil edən sözlərdir. Bu sözlərə fonetik - qrafik omonimlərdə deyilir . club - silah kimi istifadə olunan ağır vasitə club - müntəzəm olaraq insanların toplaşdığı yer school - balıq sürüsü school - məktəb case - hadisə case - qutu too- həmçinin too - həddindən artıq

2) Natamam omonimlər isə müxtəlif nitq hissələrinə aid olurlar , dildə gedən dəyişiklik nəticəsində qəbul etdikləri formal əlamətlərə görə müxtəlif omonimlər

2 qrupa bölünür : omofon və omoqraflara. Bu Omofonlar - tələffüzü eyni , yazılış və mənalan müxtəlif olan omonimlərdir. Bu sözlər səslənməsi eyni olub müxtəlif şəkildə yazılan sözlərdir. İngilis dilində bu sözlərin sayı omoqraf və omoformlara nisbatən daha çoxdur və dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində əhəmiyyətli yeri var. [14 , s.195]

1) Bail Suyu boşaltmaq bale - saman yığını

2) Bait- yem , cozbətmək bate - azaltmaq

3) Bald - keçəl bawled - qışqırmaq hönkürtüyən ağlamaq

4) Band- musiqi qrupu banned - qadağan etmək

5) Baron - biznesdə , sənayədə güclü şəxs

6) Beach - sahil barren - faydasız qeyri - məhsuldar , cansız beech - qayın

7) Berry - gilomeyva bury - gizlətmək basdırmaq örtmək

8) Better - daha yaxşı bettor - qumar oynayan şəxs

9) Bite - dişləmək byte - informatika aid termin bowl – kasa

10) Bole - ağac gövdəsi Broach - muzakirə etmək brooch - sancaq

11) Die - ölmək dye - saç rəngləmək

Qrammatik strukturuna görə təsnif edilən omonimlərə də rast gəlmək olar. Qrammatik struktur dedikdə onların hansı nitq hissəsinə aid olması nəzərdə tutulur. İsmi omonimlər - bura aid olan sözlər ismin ümumi və tək halına uyğun gəlirlər və bu sözlər tam leksik omonim sayılırlar: scale - balıq pulları, scale - tərəzi, scale- ölçü, həcm. İsmi omonimlərin arasında cütlük təşkil edən sözlər var ki, onun üzvlərindən biri yalnız tək halda işlənir, ikinci üzv isə həm tək həm cəm halda işlənə bilər. Peace sülh, piece - tikə, air - hava və heir - varis. Ela ismi - omonim qrupları var ki onun bir üzvü üçün cəm halda işlənmək xarakterikdir. Digər söz isə həm tək həm də cəm də işlənə bilər. Breeches - qısa şalvar, breeches - dövlətə məxsus silah, butts - güllo boran, butts şərab çəlləkləri. Elə söz qrupları da var ki, onlar tək cəm olmaqlarına görə yox başqa formalarında uyğun gəlirlər. Məsələn, crews - komandalar, heyətlər (gəmidə) və süzə əlaqəli olan cruise - gəmi səyahəti.

Fel omonimlər ismi omonimlər kimi tam leksik omonim olub, məsdər formalarında uyğun olurlar. Məsələn, blow - üfürmək və blow - çiçəklənmək.

Bəzi hallarda indiki zaman formalarında uyğun olan sözlər keçmiş zamanda formasında fərqli olurlar. Məsələn, ring - zəng çalmaq və wring - burmaq. Bəzi hallarda omonimlər sözlərin məsdər formasını əhatə etməklə yanaşı həm də felin keçmiş zaman formasını əks etdirir. Məsələn, saw - mişarlamaq saw gördü, flew uçdu və flew - deşiyi böyütmək. Nadir hallarda isə keçmiş zaman feillərinin və feli sifət formalarının omonimliyi görünür: told - dedi, tolled zəng çaldı, tolled vergi verdi .

Eyni qrupa aid olan sözlərin müxtəlif nitq hissəsinə aid olmasına da rast gəlirik. Bu zamanda sözlər arasındakı mona fərqlərinə yeni bir fərq - qrammatik fərq də əlavə olunur . Bu iki omonim qrupuna diqqətlənən nəzər yetirdikdə görürük ki, ismin ümumi və tək halı bozan felin mosdor forması ilə üst - üstə düşür.

Masalan, sea-dəniz, see görmək, pole - dirək, pole - sosvermə, drop – düşmək, drop - damcı.

Felin başqa formaları ilə üst - üstə düşən ismin ümumi və tək halında rast gəlmək olar: Wax - mum, whacks - vurur, tide - dəniz səviyyəsində müşahidə olunan enmələr qalxmalar və tied - bağladı, fly- milçək fly - uçmaq, watch-baxmaq, watch - saat sign işarə ramz, sign- imzalamaq, left - sol, left (leave felinin keçmiş zaman forması) tork etdi, fall - payız , fall - düşmək tökülmək. Fel ve isim omonimlərilə yanaşı ingilis dilində isim - sifət omonimləri də var. Məsələn, second - ikinci, second – saniyə , sore - ağrılı , saw – zərb məsəl, weak – zəif, week həftə, coarse - kobud nəzakətsiz , course - kurs istiqamət, bolder - cəsur, özünügüvənən, boulder- böyük qaya, right - düzgün, doğru, right - sağ.

Fel – sifət omonimlərinə də ingilis dilində rast gəlinir. Məsələn, mean - nəzərdə tutmaq mean - xəsis, live - yaşamaq, live -canlı vacib, close - yaxın, close- bağlamaq, novel -novella (ədəbi janr), novel- yeni original, capital - paytaxt, capital- böyük.

İngilis dilində quruluşuna görə omonimlər 3 qrupa bölünürlər: sadə, düzəltmə, mürəkkəb omonimlər.

Sadə omonimlər sözün mənasında və fonetikasında baş verən dəyişiklik nəticəsində yaranırlar. Sada omonimlər həm alınma sözlər hesabına, həm də dilin öz hesabına yaranan omonimlərdən ibarətdir. Current - indi, cari - current suyun yaxud havanın istiqaməti, hərəkəti.

Düzəltmə omonimlər bir - birilə yaxın əlaqəli sözlər vastəsilə yaranır. Bu omonimlər ciddi tarix araşdırma tələb etmədiyinə görə onları müəyyənləşdirmək daha asant olur. Mind - dorraka, şüur, mind - etiraz etmək. Sadə və düzəltmə omonimlərə nisbətən mürəkkəb omonimlər ingilis dilində azdır və onlar daha çox termin kimi istifadə olunur [8 , s.77].

Omonimlərin digər təsnifatı professor A.I.Smirnitski tərəfindən verilmişdir. A.İ.Smirnitski V.Skitin təsnifatına əlavə bir bölmə əlavə etmişdir: qrammatik

məna Onun təsnifatına yəni mənalarına görə omonimlər 3 qrupa bölünürlər: Leksik, qrammatik, leksik - qrammatik omonimlər.

Leksik omonimlərin deyilişi eyni olub, leksik mənalar tamamilə fərqlidir. Bu omonimləri müəyyən edərkən sözün əsas mənası və sintaktik əlaməti əsas götürülür. Onların özünəməxsus əlamətləri vardır:

- 1) eyni nitq hissəsinə aid olmalıdırlar.
- 2) yazılışları eyni olmalıdır.
- 3) leksiki mənaları müxtəlif olmalıdır.
- 4) tələffüzləri eyni olmalıdır.

Bow - təzim etmək, bow - dekorativ lent, block - birlik qrup, block - blok etmək, mane olmaq, whole - bütün, tam - hole - deşik, pail - vedrə. Bu sözlərin yazılışı tələffüzü eyni olub leksik mənalar fərqlidir. Bu sözlər əsasən tarixi inkişaf nəticəsində sözlərin tələffüzünün bir birinə uyğunlaşması yaxud da çoxmənalı sözlərin mənalarının parçalanıb bir - birindən uzaqlaşması nəticəsində yaranmışdır.

[9, s.163]

Qrammatik omonimlər müxtəlif nitq hissələrinə aid olub, həm də qrammatik həm də leksik mənalarına görə fərqlənirlər. Practice (təcrübə) -to practice (təcrübə keçmək), wave (dalğa) -wave (ol sallamaq), close (yaxın) -close (bağlamaq). Bu omonimlər kökləri omonim olan və olmayan sözlərə sözdüzəldici şəkilçi artırmaqla yaranır və 2 qrupa bölünürlər:

1) Belə sözlərin həm düzəltmə formaları həm də kökləri omonimdir. Present - indi cari, present - hədiyyə found - tapdı found - tapmaq. 2) Düzəltmə formalarına görə omonim olanlar: industry - zəhmətkeşlik industry - sənaye.

Leksik - qrammatik omonimlər sözlərin leksik mənalar arasında əlaqə yoxdur və müxtəlif nitq hissələrinə aiddirlər. Tear (göz yaşı) -tear (cırmaq), sign (işarə, rəməz) sign (imzalamaq), tie (qalstuk) -tie (bağlamaq), watch (saat) -watch (baxmaq), firm (şirkət), firm (ciddi, sərt), steal (oğurlamaq) -steal (polad).

Müxtəlif nitq hissələrinə aid olmalarına baxmayaraq bu sözlərin yazılışı və tələffüzü eynidir. Bu eyniliklər yanaşı onları fərqləndirən cəhətləri aid olduğu nitq hissələrinə aid əlamətləri var. Aid olduqları nitq hissələrinin əlamətlərini qəbul etməklərinə baxmayaraq bu əlamətlər sözlərin omonimliyinə heç bir təsir göstərmir.

İngilis dilində leksik omonimlərdə olduğu kimi bu omonimlərinə özünəməxsus bir sıra xüsusiyyətləri vardır:

- 1) müxtəlif nitq hissələrinə aid olurlar.
- 2) həm leksik, həm də qrammatik mənalar fərqlidir .
- 3) yazılışı və tələffüzü eynidir.
- 4) cümlədə funksiyalarının fərqli olması.

Bu omonimlər sözün mənasının inkişafı substantivləşmə və s. vasitələrlə yaranmışdır. Omonimlərin daha geniş təsnifatı I.V.Arnold tərəfindən verilmişdir.

O, yalnız tam omonimləri təsnif etmişdir və onların təsnifi üçün 4 kriteriya vermişdir: leksik mənə, qrammatik mənə, sadə formalar, və paradigmlər.

Verilmiş kriteriyalara əsasən I.V.Arnold aşağıdakı qrupları vermişdir .

A) Omonimlərin qrammatik mənası, sadə formaları, paradigmlər eyni olub, leksik mənaları fərqlənir. Heal - sağlamaq yaxşılaşmaq heel- topuq Weather - hava whether - agar yoxsa

B) Omonimlərin qrammatik mənası və sadə formaları eyni olub , leksik mənası ilə paradigmi müxtəlifdir: to lie - lied - lied və to lie - lay - lain .

C) Omonimlərin qrammatik , leksik mənası və paradigmi müxtəlif olub, amma sadə formaları eynidir: light - lights - light - lighter - lightest

D) Omonimlərin qrammatik, leksik mənaları sadə formaları və paradigmi müxtəlif olur, amma paradigmlərin bir forması eyni olur. A bit və bit (bite sözündən)

Arnoldun təsnifatında həmçinin patterned (şablon, standart) omonimlərdə var. Bu omonimlər digərlərindən fərqlənir. Onların leksik mənalarında ümumi element var. Bu omonimlər qrammatik mənasına və paradigmasına görə fərqlənib, sadə formalarında da eynidirlər. Standart omonimlərdə isə sadə formaları eyni olub,

grammatik mənası fərqli olub, ümumi element leksik mənada özünü göstərir: before zərflə bağlayıcı və sözünü .

Dəyişilməyən omonimlər arasında leksik qrammatik mənası fərqli, sadə formaları eyni olan sözlərdə var. for -ötrü və zira [14, s. 196] omonimlərin digər bir növüdə omoformlardır. Bu sözlərin bəzi grammatik formaları eyni olur: to bound (hoppanmaq, sıçramaq) -bound (bind sözünün keçmiş zaman forması), found (yaratmaq) -found (find sözünün keçmiş zaman forması). Paronimlərdə omonimin bir növü olub mənə və istifadə forması fərqli olan, forma cəhətdən oxşayan sözlərdir. Paronim yunan sözüdür, para - yan, onoma - ad deməkdir. Məsələn, precede - procede, preposition - proposition, popular - populous.

Mənşəyinə görə omonimlər 2 qrupa bölünür: bir kökdən yarananlar və fərqli köklərdən yarananlar.

Bir kökdən yaranan omonimlərə etimoloji omonimlər, fərqli kökdən yaranan omonimlərə isə tarixi omonimlər deyilir. Tarixi omonimlər çoxmənalı sözlərin parçalanması nəticəsində yaranıb yeni 1 çoxmənalı sözün parçalanması zamanı 2 və daha artıq ayrı - ayrı söz yaranmışdır. Məsələn, plant - bitki, plant - zavod. Etimoloji omonimlər tarix boyu müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmasına baxmayaraq həm tələffüzü həm də yazılışı eyni olan sözlərdir. Match- uyğunlaşdırmaq, match kibrit, rock - musiqi janrı, rock - qaya, sink - çanaq, sink - batmaq.

Yaranma yollarına görə omonimlər 2 qrupa bölünür:

- 1) dilin öz hesabına yaranan omonim sözlər
- 2) alınma sözlər hesabına yaranan omonim sözlər

Dilin öz hesabına yaranan alınma sözlərə rose - qalxmaq, rose - qızılgül, kind qayğıkeş səmimi, kind - növ, miss - darıxmaq, miss - buraxmaq və s. misaldır. Alınma sözlər hesabına yaranan omonimlərə air - hava, air - nağmo iron - ütü, iron - damir və s. misaldır [13, s. 38]. Omonimlərin təsnifi dilçilər arasında fikir ayrılığına səbəb olmuşdur. V.Vinogradov rus dilindəki omonimləri təsnif edərkən A. Smirnitskinin bəzi fikirlərinə qarşı çıxmışdır. Amma V.Vinogradovun təsnifatının rus omonimləri üzərində aparıldığına nəzər yetirsək onun fikirlərini ingilis

omonimlərinə aid edilməsi düzgün deyildir. Hər bir dilin özünəməxsus quruluşu, lüğət tərkibi və s vardır. V.Vinogradov deyirdi: "Bütün qrammatik formalarında tələffüzünə görə eyni olan sözlər omonim ola bilər. A.İ.Smimitski isə demişdir ki , hər hansı sözün tam leksik omonim kimi sayılması üçün onun ayrı - ayrı formaları yox bütün formalar sistemi omonim olmalıdır. Həmçinin omonim olan sözlərin əksəriyyəti qrammatik cəhətdən bənzər olan formalar arasında müşahidə olunur. V.Vinogradov omonimlərin təsnifatının verərkən natamam omonimləri bura daxil etmişdir .

II FƏSİL.

MÜXTƏLİFSİSTEMLİ DİLLƏRDƏ OMONİMLİK ƏMƏLƏ GƏTİRƏN KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİ.

Müxtəlif sistemlərdə (məsələn, ingilis və azərbaycan dillərində) köməkçi nitq hissələri müxtəlif üsullarla əmələ gəldiyindən onların ifadə vasitələri də müxtəlifdir. Müqayisəli təhlil göstərir ki, köməkçi nitq hissələrinin modelləri hər bir dilin qrammatik quruluşuna tabedir, ona görə də özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Eyni zamanda, bu xüsusiyyətlər söz birləşmələrinin komponentləri və onların təzahürləri arasındakı sintaktik əlaqələrlə də sıx bağlıdır. V.V kimi. Vinqradov qeyd edir ki, “köməkçi nitq hissələrinin üzvləri arasında sintaktik münasibətlərin müxtəlifliyi müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlərin birləşmələrinin müxtəlifliyi ilə bağlıdır” [61, 22].

İngilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələri forma, mövqe və qəliblərə görə fərqlənir. Türk dilləri ailəsinin oğuz qrupuna daxil olan german dil qrupunun analitik strukturunda Azərbaycan dilinin aqqlütinativ strukturunda köməkçi isimlər substantiv elementar dilin leksik və sintaktik səviyyədə ifadə vasitəsi kimi çıxış edir. , köməkçi nitqin tərkib hissəsidir [18, 79-80].

Dilçilər tərəfindən ingilis dilində verilmiş təriflərə keçidlər (H.Suit, O.Yespersen, R.Hadlston, S.Chocker, E.Weiner, J.Corbet, A.Radford, O'Daud, E.N.Aksyonenko, B.A.Ilyish, A. Reiman), ümumi nəticəyə gəlib ki, köməkçi nitq hissələri söz birləşməsində isim və ya başqa sözlər arasında sintaktik əlaqəni ifadə edən köməkçi sözlərdir [19].

İngilis dilində köməkçi nitq hissələri əsasən cümlədəki sözlər arasında sintaktik əlaqə vasitəsi kimi çıxış edir. Ona görə də cümlədə müstəqil rol oynamadığından köməkçi funksiyalarına görə köməkçi sözlər kimi təhlil edilir [15; 17, 18; 21].

İngilis dilində köməkçi nitq hissələrinin geniş təsnifatını verən H.Putsma fel konstruksiyalarında köməkçi nitq hissələrinin sintaktik roluna təsir göstərmir,

onu idarə edən və ya idarə edən sözlə əlaqələndirir [18, ss.709-811]. Onun fikrincə, sözün xidməti nitq hissələrindəki ikitərəfli əlaqələri və onun yerinə yetirdiyi semantik-sintaktik funksiyalar cümlə üzvləri arasında münasibətlərin ifadəsi yolu ilə bir sıra əlaqəli əlamətlərin müəyyən edilməsinə zəmin yaradır. Köməkçi nitq hissələri sintaktik qrupun iki üzvü arasındakı münasibəti ifadə edərək hər iki tərəfə aid ola bilər, ona görə də o, həm bağlı olduğu komponentlə, həm də şifahi əlaqəni təşkil edən komponentlə semantik əlaqəyə girir. R.Querk, S. Greenbaum, J. Leach, J. Swarthewick ingilis sözlərini ayrıca fəsildə "prepozisional frazaları" nitqin strukturunda öyrənir, onların mövqe və mənalarına uyğun olaraq sintaktik funksiyalarını göstərir [18, ss.657-664] .

Müəlliflərin fikrincə, belə ifadələr “söz” sözü ilə “tamamlayıcı” adlanan komponentlərdən, belə birləşmələrin ikinci hissəsi “isim”, “cümlə” və ya “cerund” kimi komponentlərdən ibarətdir.

R. Kwerk və başqaları. məkan, zaman, ölçü, istiqamət. alətlilik (alət), səbəb, nəticə, məqsəd, üslub, vasitə, agentlik (ifaçı) və s. mənalar semantik kateqoriya və sintaktik funksiyaların birləşməsinə malikdir.

yaranan sintaktik konstruksiyaları araşdırın. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dilçilər köməkçi nitq hissələrinin sadalanan mənalarını ifadələrdən ayrı-ayrılıqda tədqiq etmirlər [18, s.673-716]. Onlar göstərir ki, müəyyən köməkçi nitq hissələrinin mənaları lüğət və leksikoqrafik mənbələrdə olduğu kimi ayrıca məqalədə deyil, müxtəlif köməkçi nitq hissələri və birləşmələrdə ifadə olunur.

İngilis dilinin müxtəlif metodlar vasitəsilə təhlili ilə əlaqədar olaraq köməkçi nitq hissələrinin inkişafı, ingilis dilində nitq tərkibində azərbaycanca sözlərin, şəkilçilərin və köməkçi isimlərin olmaması hər iki dilin öyrənilməsində müəyyən çətinliklər yaradır. İngilis dilində olan sözlər kimi, Azərbaycan dilində də birləşmələrin mənaları özündən əvvəlki sözün leksik mənasından, həmçinin birləşmənin seçildiyi ilk mənbədən, semantik əlaqədən asılıdır [39, s.118-120, 40, s.79-80].

S.Ə.Cəfərov Azərbaycan dilinin şəkilçiləri ilə bağlı şərhlərində göstərir ki, köməkçi nitq hissələri təkbaşına müəyyən məfhumu ifadə etmək məqsədi daşımır və cümlədə çox vaxt müstəqil üzv kimi iştirak edir, başqa baş hissələrin ifadə etdiyi məzmunu tamamlayır və ya tamamlayır. nitqin bir cümlə üzvü kimi yeni semantik xüsusiyyət vermək üçün istifadə olunur; eyni zamanda bu sözlə birlikdə cümlə üzvü olur [13, 76].

Onları leksik-qrammatik kateqoriya kimi köməkçi nitqin tərkib hissəsi hesab edərək 22 müxtəlif məkan, zaman, məqsəd, səbəb, vasitə və s. mənalarına görə qruplaşdırılır.

F. R. Zeynalovun fikrincə, birliklər və köməkçi isimlər köməkçi nitq üzvü kimi birlikdə nəzərə alınmalıdır. F.R. Zeynalov köməkçi adların mahiyyətini, şəkilçilərlə oxşar və fərqli cəhətlərini şərh etmişdir. Köməkçi adlar tam maddi mənə daşmadığından əlaqə daxilində işlənir [41, s.6].

Bu dil vahidləri yiyəlik halının yiyəlik və şəkilçi olmayan formasındakı sözlərə birləşir və özləri də sahiblik və uyğun hal şəkilçisi alaraq leksiko-morfoloji vahid təşkil edir. Sahə əvəzliliklərində hal mənası köməkçi ismin mənası ilə dəqiqləşir. Köməkçi ismin leksik mənası hal şəkilçisinin qrammatik mənası ilə sıx bağlıdır.

Eyni zamanda, birlik iştirakçıları arasında semantik əlaqələrdə şəkilçilər də mühüm rol oynayır. “Zərflər şifahi bağlamaların tərəflərinin semantik əlaqəsinin formalaşmasında ən mühüm elementdir, bağlayıcıların mənası bağlayıcılar vasitəsilə reallaşır.

Məsələn: minmək, at kimi sürmək. Y.Seyidov tamamilə haqlıdır, belə bir nəticəyə gəlir: “Fəl birləşmələrində zərflər... yalnız köməkçi vasitə olaraq qalır və söz birləşmələrinin tərkib hissələrini təşkil edən əsas sözlərin lüğət tərkibidir.

“R.Xəlilov Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələri vasitəsilə əmələ gələn söz birləşmələrinin mənalarını da nəzarət münasibətləri ilə əlaqələndirir [21, 20-23].

Q.Kazımov köməkçi nitq hissələri haqqında danışarkən onların cümlədən ayrılaraq müəyyən model üzrə birləşmə paradigmalarının yaradılmasının mümkünlüyünü təklif edir. Söz birləşmələrini paradigmatik yolla tədqiq edərkən o, əsas komponentin morfoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə daha çox yer ayırır [23, s.36-37]. A.Şükürov [35; 37, s.63-69; 19, s.45-50], S. Əlizadə [15, s. 81-86], F. Bağirova [11, s.132-136] Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələrinin mənşəyi ilə bağlı əsərlərində isimlərə qoşulduqda, mənalarını birləşmələr kimi öyrənmişdir.

2.1. Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələrinin omonimliyi.

Bütövlükdə müasir Azərbaycan dilində mövcud olan köməkçi nitq hissələrinin əsas hədudlarını müəyyən etmək, eləcə də bu nitq hissələrinə hansı köməkçi (əlavə) söz qruplarının da daxil olduğunu müəyyənləşdirmək, həmçinin də ayrı-ayrı köməkçi sözlərin nitqini çətinləşdirən konkret köməkçi nitq hissəsini əsaslandırmaq xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq bu məsələnin türkologiyada və Azərbaycan dilçiliyində tərtibi, bu gün köməkçi nitq hissələri probleminin tədqiqi tarixi hərtərəfli öyrənilməlidir.

Köməkçi nitq hissələrinin dəqiq artikulyasiyasının müəyyən edilməsində problem yaradan amillər sırasında əsas nitq hissələri zaman-zaman təsnif edilir, yerdə qalan vahidlər isə zahirən bu və ya digər köməkçi nitq hissələrinə bənzəyir. Beləliklə, əksər tədqiqatçılar nitq hissələrini təsnif edərkən köməkçi nitq hissələrinə deyil, əsas nitq hissələrinə daha çox diqqət yetirmişlər. Konkret prinsipin və ya meyarın olmaması nitqin xidməti hissələrinin dəqiq təsnifatını çətinləşdirən amillərdəndir.

Məlumdur ki, əsas nitq hissələrinin (leksiko-semantik, morfoloji və sintaktik) təsnifatında istifadə olunan üç prinsipdən heç biri köməkçi nitq hissələrinin qruplaşdırılmasına kömək etmir.

Türkcə dərslərinə nəzər salsaq da, görürük ki, bəzi dilçilər köməkçi nitq hissələrini köməkçilərdən ayırmır, digər qrup isə onları “zərrəciklər” adı altında qruplaşdırmağı məqsəduyğun hesab edir. yandırmayın. Elə türk dilçiləri də var ki, zərfləri, bağlayıcıları, zərfləri köməkçi nitq hissələrinə daxil edərək onları nidaları xüsusi nitq hissəsi adlandırır, modal sözlərin adət-ənənənin tərkib hissəsi kimi verilməsini məqsəduyğun hesab edirlər. Ümumiyyətlə, türk dillərində köməkçi nitq hissələri problemi son dərəcə müxtəlifdir və bu məsələdə o qədər fikir ayrılığı var ki, onları tamamilə sistemləşdirmək demək olar ki, mümkün deyil. Ona görə də biz türkologiyada köməkçi nitq hissələrinin ümumi bölgüsünü nəzərdən keçirmişik, lakin Azərbaycan dilçiliyində bu problemin tərtibini öyrənərkən daha konkret və praktiki cəhətlərə toxunacağıq.

Azərbaycan dilçiliyi də türkşünaslığın bir hissəsi olduğu üçün eyni problem Azərbaycan dilçilik ədəbiyyatında da müşahidə olunur. Milli dilçiliyimizin hələ tam formalaşmadığı ilk dövrlərdə Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələri digər köməkçi vasitələrlə eyni qrupda verilmiş və onların tərkibinə əksər kateqoriyalara aid şəkilçilər, eləcə də leksik şəkilçilər, bağlayıcılar, nidalar göstərilmişdir.

Bir çox dillər kimi Azərbaycan dilinin də müəyyən üslubları var. Ümumiyyətlə, stilistika dilçilikdə mövcud olan üslub və onların ifadə vasitələrini öyrənən bir elmdir. XXI əsrin əvvəllərində funksional üslubların növləri və adları belədir: ədəbi nitq üslubu, bədii üslub, elmi üslub, rəsmi üslub, publisistik üslub və epistolıyar üslub [14, s. 212].

Omonimlər bədii üslubun bir hissəsidir. Beləliklə, omonimlər bədii üslub vasitəsi kimi istifadə olunur. Sinonim və antonimlərdən fərqli olaraq ədəbi dildə omonimlərin istifadəsi bir qədər məhduddur. Bundan əlavə, sinonimlər həm birgə, həm də paralel istifadədə üslub funksiyasını yerinə yetirirə bilər.

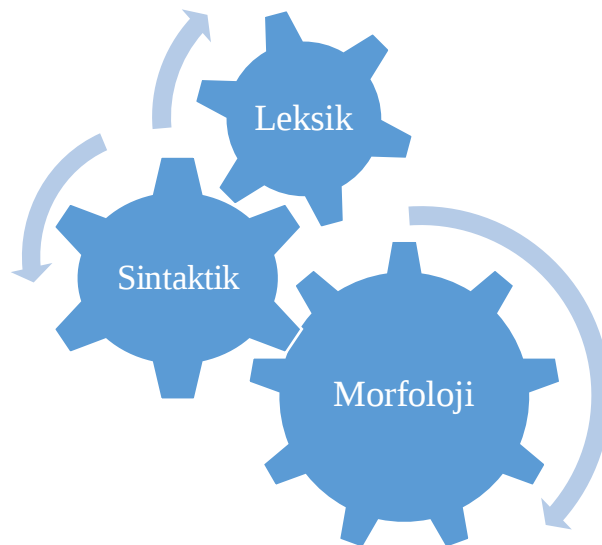
Omonimlər müxtəlif mənbələrdən istifadə etməklə formalaşır və onların bu günə gəlməsi müəyyən tarixi proseslərdən keçir. Yəni omonimlər birdən-birə

deyil, müəyyən proseslər əsasında əmələ gəlir. Omonimlər dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Hər bir dildə omonim sözlərin əmələ gəlməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Omonimlərin mənşəyi təsadüfi deyil. Onların görünüşü iki halda görünür. dilin daxili imkanları hesabına yaranan omonimlər, törəmə sözlər əsasında əmələ gələn omonim sözlər. Dilin daxili imkanları hesabına formalaşan omonimlərin mənbəyi kimi çoxmənalılıqdan, ümumi və xüsusi adların keçidindən, fonetik dəyişmə nəticəsində yaranan omonimlər kimi qeyd edə bilərsiniz. Alınma sözlərdən əmələ gələn omonimlər də adından göründüyü kimi başqa dillərdən sözlərin dilimizə keçməsi nəticəsində əmələ gəlməsinə şərait yaradır.

Müasir Azərbaycan dilində omonimlərin yaranması üç formada baş verir. Həmin formalar aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir:

Sxem 1. Azərbaycan dilində omonimlərin yaranması formaları

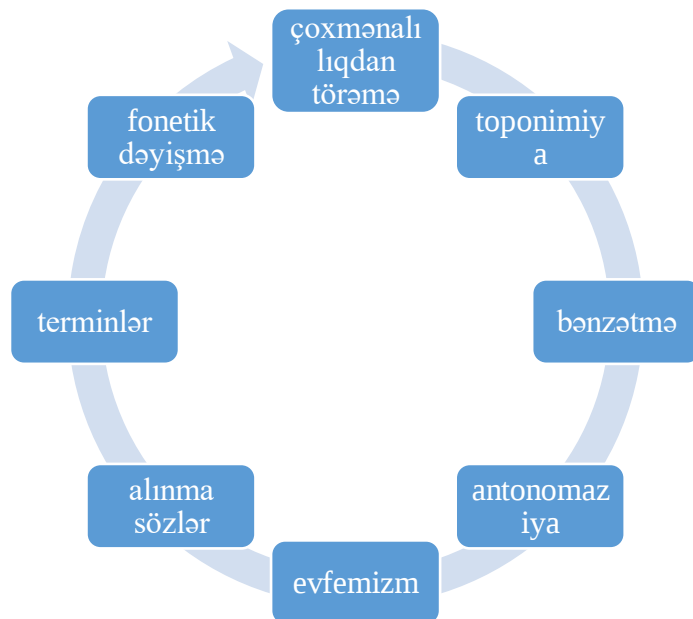

Mənbə: Abdullöv Ə.Z., Həsənov A.Q., Seyidov Y.M. Müasir Azərbaycan dili (Sintaksis), V hissə, Maarif, Bakı-2015, 468 s.

Sxem 1-dən də məlum olur ki, Azərbaycan dilində omonimlər leksik, morfoloji və eləcə də sintaktik yolla formalaşır.

Leksik şəkildə formalaşan omonimlərin tarixi bir qədər qədimdir. Bu şəkildə formalaşan omonimlərin tarixən nə vaxt və necə əmələ gəldiyini, lüğətdə nə vaxt dəyişdiyini söyləmək çətindir. Qeyd etmək lazımdır ki, omonimlərin leksik formalaşmasında heç bir qrammatik, törəmə və sintaktik əlaqə iştirak etmir. Bu gün gördüyümüz və işlətdiyimiz sözlər formaca sadə və dilimizdə işlənməyə hazır sözlərdir. Bu yolla formalaşan omonimlər müasir ədəbi dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsində müəyyən rol oynayır. Beləliklə, leksik yolla yaranan omonimlər aşağıdakı sxemdə qeyd olunan hallarda baş verir.

Sxem 2. Leksik yolla yaranan omonimlərin baş vermə halları

Mənbə: Abdullöv Ə.Z., Həsənov A.Q., Seyidov Y.M. Müasir Azərbaycan dili (Sintaksis) , V hissə , Maarif, Bakı-2015, 468 s .

Sxem 2-dən göründüyü kimi leksik yolla omonimlər çoxmənalılıqdan törəmə, bənzətmə, toponimiya, evfemizm, alınma sözlər, antonomaziya, terminlər, fonetik dəyişmə kimi vasitələrlə formalaşır. Lakin bütün bunlarla yanaşı, leksik yolla yaranan omonimlər Sxem 2-də göstərilməyən başqa yollarla da formalaşa bilər ki, bunlara da xüsusi və ümumi isimlərin bir-biri ilə

əvəzlənməsi, təsadüfi formada səs uyğunluğu, eyni zamanda da atributlaşma, substantivləşmə, həmçinin də adverbiallaşma yolları aid edilir.

Omonimlərin aid olduğu sahələrdən danışsaq görərik ki, omonimlər təkcə əsas nitq hissələri ilə deyil köməkçi nitq hissələri ilədə vəhdət təşkil edir. Köməkçi nitq hissələrinin omonimliyi müstəqil nitq hissələrinin köməkçi nitq hissələrinə keçməsi prosesində yaranmışdır. Buna misal olaraq Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissəsi olan ədatların, qoşmaların, modal sözlərin omonimliyindən bəhs etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, indiyə qədər öyrəndiyimiz modal sözlərin əksəriyyəti əsas nitq hissələri ilə qrammatik omonimlik xüsusiyyətinə malikdir. Qrammatik təhlil zamanı belə sözlərin dolaşıqlıq yaratmaması üçün on ların cümlədə işlənmə vəziyyətinə, daha dəqiq desək, modallıq xüsusiyyətinin olub - olmamasına, intonasiyasına və vurğusuna diqqət yetirmək lazımdır . Qrammatik omonimlik yarada biləcək modal sözləri nəzərdən keçirək.

Yaxşı, get qarına xəbər ver, amma tez qayıt (M.İbrahimov) -modal söz.

Nə gözəl deyibdir o alim insan, Yaxşı yuxu görər rahat uyuyan (N.Gəncəvi).

Ulu təbiətim, yaman xəsissən, Yaxşı adamları bir az çox yarat. Yaxşı adamları qoruyaq gəlin, Pislik harda olsa, girəcək gözə (M.Yaqub) - sifət.

Kərimin gözü də, öz dediyinə görə, yaxşı görmür (Ə.Əylisli) -zərf.

Məncə, məsuliyyət hissi bizi heç vaxt tərk etməməlidir (modal söz).

De, kim sevər səni məncə ? (əvəzlilik + qoşma).

Görünür , yaxşı insanlara çox ehtiyacımız var (modal söz). Gözüm aydın, gözümə surəti - canan görünür (N.Gəncəvi) – fel.

Ehtimal ki, bizdən qabaq çatmışlar (modal söz). Bu gün gələcəyi ehtimal olunur (isim).

O həm yaxşı oxuyur, həm də yaxşı işləyirdi (zərf) .

Köməkçi nitq hissələrindən biri kimi nidalar Azərbaycan dilçiliyində ən az tədqiq olunan söz qruplarıdır . Nidaların öyrənilməsində hələ də mübahisəli, öz

həllini tapmayan məsələlər qalmaqdadır. İlk növbədə bu, onların sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi və təsnif edilməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan və digər dillərdə nidalar bəzən ədatlar, bəzən zərflər, bəzən də təqlidi sözlərlə qarışdırılmış, sadalanan söz qruplarının içərisində əridilmişdir. Nidalar rus dilçiliyində də çox az tədqiq olunmuşdur.

Nitq hissələrinin ümumi sistemində aralıq mövqe tutan nidaların az tədqiq edilməsinin səbəbi onların başqa söz lərlə əlaqəsinin olmaması, onlara bənzəməməsidir. Nidalar dilin emosional dairəsini səciyyələndirir. Rus dilçiliyində nidanın öyrənilməsi M.V.Lomonosov, daha sonra isə A.X.Vostokov, A.A.Şaxmatov və V.V.Vinoqradovun adı ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə, rus dilçiliyində nidalara iki baxış mövcuddur.

Bəzi dilçilər (A.X.Vostokov, A.A.Şaxmatov, V.V.Vinoqradov və b.) nidanın nitq hissəsi kimi öyrənilməsinin tərəfdarları kimi çıxış edirlər. Bu fikirlə razılaşmayan N.İ.Qreç, A.M.Peşkovskiy və başqaları isə nidanı söz hesab etmədiklərinə görə nitq hissəsi kimi də qəbul etmir, onun quruluşunu və sintaktik funksiyasını tədqiq etməyi də lazım bilmirlər.

Dilçilik ədəbiyyatlarına qısa da olsa, nəzər saldıqdan sonra məlum olur ki, dildə modal sözlər struktur baxımından hansı mövqedə dayanırsa, nidalar da təxminən eyni mövqedə dayanır. Modal sözlər cümlədə ara söz adlandırıldığı kimi, nidaların da cümlədə "emosional sözlər" adlandırılması məntiqə uyğun olardı. Azərbaycan dilçiliyində bu cür təşəbbüs son dövrlərdə olmuşdur (17, 151-152).

Bütün köməkçi nitq hissələri kimi bəzi nidalar da digər nitq hissələri ilə qrammatik omonimlik yarada bilər.

Məsələn: Sən ol mənim son qismətim, Ay gecikən məhəbbətim (T.Bayram)-nida. Ay yuvarlanıb yuxarı qalxmışdı (İ.Şıxlı) – (isim)

Ox, kimlər gəldi, kimlər getdi bu dünyadan ... (nida)

Yaydan çıxan ox geri dönməz (isim)

Azərbaycan , mənim bəxtsiz anam, oy ! (A.İldırım) nida.

Onun gözünü yaxşıca oy ki, bir də özündən böyüyün üzünə ağ olmasın (fel)

Ax , necə kef çəkməli əyyam idi (M.Ə.Sabir)

Ax , keçən günlər ! .. (C.Məmmədquluzadə) – (nida)

Mənim doğma bulağım, həmişə ax (fel)

Vay, vay, bəşər deyil bu (M.Ə.Sabir) – (nida)

Vay düşməne, toy bizə qismət olsun! (isim)

Nidaların omonimliyi şərtidir. Bəzən nidalar substansivləşərək cümlə üzvü kimi çıxış edə bilir .

Məsələn: "Amin" deyən dillər lal olmasın! (C.Məmmədquluzadə)

“ Ura ” səsləri altında qırmızı lent kəsildi. (M.İbrahimov)

" Ox " deyib yerə yığıldı. (S.S.Axundov)

Dəmir atlarınız süzəcək sabah, Haray qoparacaq tarlada, düzdə (M.Yaqub).
Olsaydı məndəki qəm Fərhadı mübtəladə, Bir ah ilə verərdi min Bisütunu badə.
(M.Füzuli)

Ahı göylərə çatdı, zalım xana çatmadı. (B.Vahabzadə)

Ciyərini yandırdı onun fəryadı, ahi. (B.Vahabzadə)

Elə bilirsən bilmirik ki, axır vaxtlar kimin üçün ah - uf eləyirsən?
(Ə.Cəfərzadə)

Yuxarıda ayrı - ayrı əsərlərdən gətirilən nümunələrdə ah, ah - uf, amin, ura, ox, haray, ahın, ah, ey - hey - hey, ey, lanat, xudahafiz, salam əhsən, ya Allah və s. nidalar sərbəst halda deyil, müxtəlif cümlə üzvü yerində işlənərək həmin funk siyada çıxış etmişdir. Bunu da nidaların nə polifunksionallığı, nə də omonimliyi kimi qəbul etmək olmaz. Həmin vəziyyət nidalarda olduğu kimi, digər köməkçi nitq his sələrində də özünü göstərir və xüsusi hal kimi qiymətləndirilir.

Köməkçi nitq hissələrindən biri də ədatdır. "Ədat" sözü ərəbcə olub "hissəcik" anlamındadır. Ədatlar Azərbaycan dilçiliyində 50 - ci illərdən öyrənil məsinə baxmayaraq, qrammatika kitablarında daha sonra lar əks olunmağa başladı. A.Aslanov "Azərbaycan dilinin qrammatikası" əsərində ədatlardan geniş şəkildə bəhs etmişdir (9, 289-297). F.Zeynalov da ədatları elmi şəkildə

araşdırmış, "Müasir türk dillərində köməkçi nitq hissələri" əsərində ədata geniş yer vermişdir (39, 165-215). Sonrakı illərdə də dilçi alimlər bu mövzuya müraciət etmiş və ədatlar ətraflı tədqiq edilmişdir. Bununla yanaşı, ədatlara aid yazılan elmi əsərlərdə müasir dövrümüzdə qədər davam edən mübahisəli məsələlər vardır. Həmin məsələlərdən biridə ədatların omonimliyidir.

Ədatlardan elə, belə, necə, nə sözləri ədat və əvəzlik kimi omonimlik təşkil edir. Abdulla onun üçün ayrılmış otaqda elə paltarlı uzanıb səhərə qədər gözünü yummadı (İ.Əfəndiyev) - ədat.

Elə kövrəlmişəm, Bilmirəm nədən, Dəli bir ağlamaq keçir könlümdən (N.Kəsəmənli).

Dünyada elə bir şey yoxdur ki, aralarında soyuqluq yarada bilsin (M.İbrahimov) - əvəzlik.

Könlü və sözü bir olmayan insanın yüz dili olsa belə o yenə dilsiz sayılır (C.Rumi) – (ədat)

Ələsgər qurbandı belə gəlinə, Sona kimi cumub eşqin gölünə (Aşıq Ələsgər) – əvəzlik.

Necə rəhmlidir, necə amansız, Necə mehribandır qadın ürəyi (T.Bayram) - ədat. Necə cavab verim mən sənə indi ?! (B.Vahabzadə) .

Necə salınacaq körpülərimiz, Necə böyüyəcək körpələrimiz? (M.Yaqub)-əvəzlik.

Ədatlardan yalnız, tək sözləri ədat, sifət, say və zərf kimi cümlədə omonimlik təşkil edə bilər. Məsələn:

Yalnız o tayda, meşələrdən uzaqlarda, boz dağların başı üstündə topa - topa ağ buludlar dolaşırdı. (İ.Şıxlı)

Bu səfərdə munisi, dostu yalnız vəziridi, Özgəsini xoşlamır, tək onunla gəziridi (N.Gəncəvi) - ədat.

Yalnız və köməksiz bir qadını xalqa incəsənət öyrətdiyi üçün sürgün etmək onda hökumətə qarşı mənfi bir əqidə oyandırmazmı ? (M.S.Ordubadi) - sifət .

O , çayın kənarındakı kiçik bir evdə yalnız yaşayırdı - zərf.

Tək özünü görürsən sən bu ayna dünyada, Varlıqda yox kimisən, ömrü vermisən bada (N.Gəncəvi).

Tak odur fələk tachi, Süleyman üzüklü şah (N.Gəncəvi) - ədat.

Həftənin tək günləri rəsmi işdə olurdu, həftənin tək günləri dilxorçuluq basırdı onu (Elçin) - sifət.

Od vurmasa qabda su daşa bilməz, Quş da tək qanadla dağ aşsa bilməz (B.Vahabzadə) - say.

Kolların dibində tək bitdiyindən, Boynu bükük olur bənövşənin də (B.Vahabzadə)

Mədinə xanım istirahətə həmişə tək gedirdi (Elçin).

Otaqda bir saat tək oturanda, Yüz ilin dərdiylə yüklənir insan (B.Vahabzadə)- zərf

Bircə, bir sözləridə həm ədat , həm də say kimi omonimlik yaradır.

Müxtəlif səbəblərə görə heç biri ola bilməz, bircə Cey hundan başqa (Anar).
Bircə qulaq as (L.Şıxlı) - ədat.

Sönüb gedəcəyəm, bu daş, bu torpaq, Bircə ləpirimi ya şatmayacaq (M.Araz). Soruş: bircə telinə dəyərmə o incə Ay? Səndən alıb nurunu, gülümsəyər gecə Ay (N.Gəncəvi) -say

Bu nədən belədir: düşünməyənlər, Bir düşmən kəsildi düşünənlərə? (B.Vahabzadə)

Bir məni başa sal görüm, bu nə məsələdir ? (M.Hüseyn) – ədat .

Bir ocaq sönəndə bir tifaq itir, Bir ocaq söngüsü qeyrətimizə Bir düşmən nəslinin qəhqəhəsidir (M.Araz).

Ədatların omonimliyindən danışarkən artıq, yaman, düz, əsl sözləri həm ədat, həm sifət , həm də zərf kimi cümlədə çıxış edə bilir. Məsələn:

Dəyişdi dünyanın köhnə əhvalı, Artıq bu adətlər qocaldı, getdi. (B.Vahabzadə) Xəlifələr artıq hökmdarlara əmr vermək əvəzinə, onların əmrini öz ləyirlər (M.S.Ordubadi) – ədat .

Artıq tamah baş yarar (atalar sözü) – sifət .

Ələkbərin yatdığı otaq isti idi, yaman isti idi (Ə.Əylisli) . Yaman darıxmışam ... Bu nədir yenə, Aqlım sağa baxır, ürəyim sola (M.Araz) – ədat .

Yaman günün ömrü az olar (atalar sözü) - sifət .

Ağ, seyrək buludları aralayaraq, günorta günəşi ora dan düz Sadıq kişinin eyvanına baxırdı (Mir Cəlal). Düz bir həftə dərsdə ancaq riyaziyyatla məşğul olduq (Anar) adət.

Azərbaycan dilində çox işlənən köməkçi nitq hissələ rindən biri də bağlayıcıdır.

Bağlayıcılar sadə cümlənin söz - formaları, mürəkkəb cümlənin tərəfləri, mətnin komponentləri cümlələr arasında məntiqi - qrammatik əla qə yaratmağa xidmət edir və tərəfləri biri - birinə bağla maqla konstruksiyanın tamamlanmasını şərtləndirir. Apa rılan təcrübi məşğələlər, uzun illərin müşahidələri və onların nəticələrinin təhlili göstərir ki, bağlayıcı məsələsin də fundamental şəkildə dilin sintaktik quruluşundan bəhs edərkən danışmaq və ya onların izahı zamanı sintaksis mə sələlərinə üstünlük vermək təlim - tədris metodiki baxım dan daha səmərəli ola bilər. Çünki digər köməkçi nitq his sələri kimi bağlayıcı da özünü sintaksis şəraitində reallaşdırıa bildiyi üçün dilin sintaktik sistemi ilə birbaşa bağlıdır.

Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissəsi olan bağlayıcan danışarkən cümlə daxilində onların omonimlik təşkil etdiyini qeyd edə bilərik. Bağlayıcılardan bəziləri mətn daxilində müxtəlif mənalar ifadə edir ki , bunu da aşağıdakı misallarda daha aydın görmək olur: Ki, da / də, amma, ancaq, ilə, hətta, yoxsa, yəni, nə söz ləri həm bağlayıcı, həm də ədat kimi omonimlik təşkil edir.

Məsələn: Esqsiz, məhəbbətsiz keçsə günlərin, Bil ki, bu həyatda olmaz dəyərin (Ə.Süleymanoğlu) - bağlayıcı.

Sözün sərrafıyam sən ki bilirsən, Təzəni köhnədən tez seçərəm mən (N.Gəncəvi) – ədat.

Səadət daima sənə yar olsun, Səninlə bir yerdə o da var olsun (N.Gəncəvi) – bağlayıcı .

Qaçmasan da, hər halda, ürəyindən keçmişdi də, Səfalı! Əl çəkmirlər, verin də! (Ə.Əylisli) - ədat .

Cahandar ağa əlini atıb onun kəməmindən tutdu, amma nə qədər qoluna zor verdisə, onu yerindən tərpədə bilmədi (İ.Şıxlı) -bağlayıcı.

Amma qız doğrudan da gözəl idi (Ə.Əylisli).

Amma sən də az bilmirsən ha ! (Elçin) - ədat.

O, pianinonun arxasında oturdu, ancaq qapağını qaldırmadı (Elçin) - bağlayıcı. Hər bir xalqın ruhunun ifadəsini ancaq onun öz dilində vermək olar (M.S.Ordubadi) - ədat .

Ruhun düşmənidir dərd ilə kədər, çalış xoş gününü gəl etmə hədə. (Ə.Süleymanoğlu) - bağlayıcı

Toğrul sevgilisi Zümrüdü rəqsə dəvət edəndə başı ilə mənim də Rənanı rəqsə qaldırmağıma işarə vurmuşdu. (Ə.Əkbər) - qoşma

Tahirə son günlərdə baş verən hadisələri əmisindən gizlədir, hətta özünə ana hesab etdiyi omidostusuna da heç nə demirdi. (O.Salamzadə)

Nəinki insan, hətta bütün ya rənmişlər balasını istəyir, əziz tutur. (Mir Cəlal) - bağlayıcı

Hətta təbiətin ona bəxş etmiş olduğu o misilsiz gözəl liklər belə gözüne görünmürdü. (İ.Əfəndiyev)

Hətta bu gördüyün quşlar, vəhşilər, Çıxır yuvasından axşama qədər. (N.Gəncəvi) - ədat

Bağlayıcı Nə sözü sual əvəzliyi, ədat və inkar bağlayıcısı kimi omonimlik təşkil edir. Məsələn:

Bu kişi yol üstə durub neyləyir ? Nə yeyir, nə içir, sənəti nədir ? (N.Gəncəvi) – sual əvəzliyi

Bağrı köz - köz oldu "Yanıq Kərəm" in , Tellər inildədi, yandı, nə yandı (B.Vahabzadə) - ədat .

Nə mən onu axtarır, nə o məni soruşurdu. (M.Cəlal) bağlayıcı

2.2. İngilis dilində köməkçi nitq hissələrinin omonimliyi

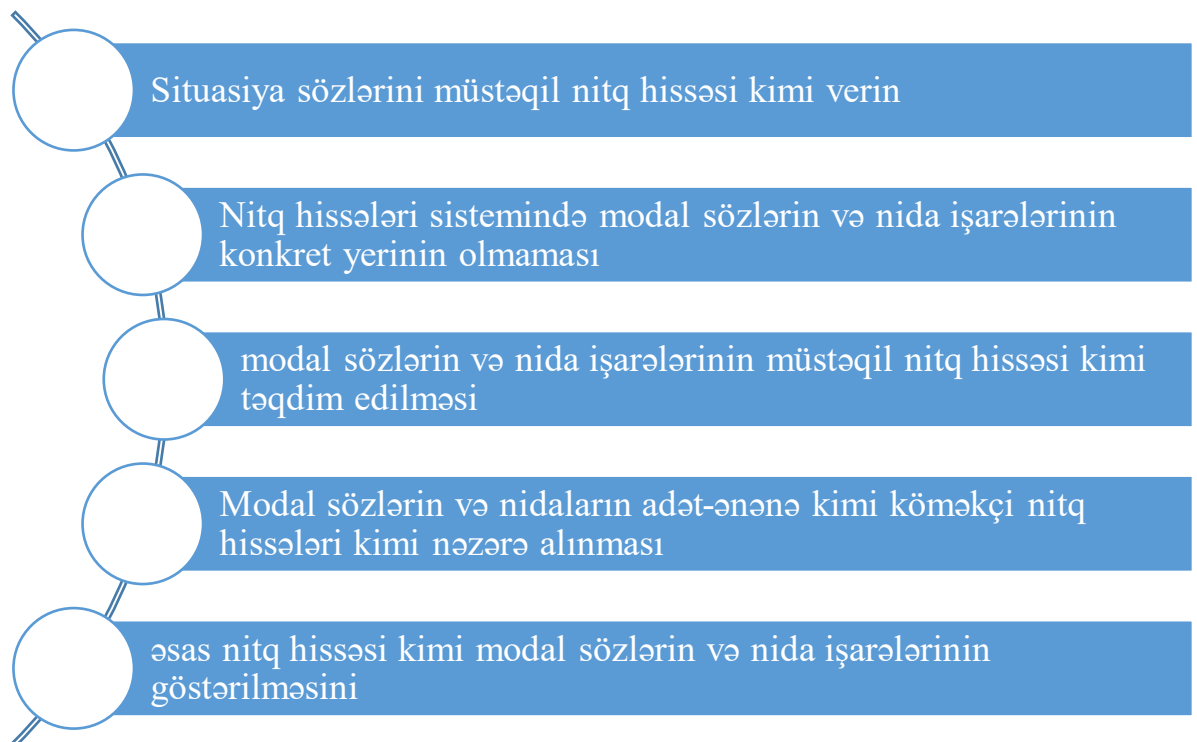
Müxtəlif sistemli dillər ailəsinə mənsub olan ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin linqvistik statusu və ifadə vasitələri dil nəzəriyyəsi baxımından böyük maraq doğurur. Əgər ingilis dilində artıqlıq və sözönlərinin funksional - semantik və qrammatik xüsusiyyətləri böyük maraq doğursaydı, Azərbaycan dilində qoşma, bağlayıcı və ədatlar daha çevik cəhətlərə malikdirlər.

Burada ən çox diqqəti cəlb edən odur ki, bu və ya digər köməkçi nitq hissəsi hər hansı dilin qrammatikasında təsbit olunmasa da, həmin dildə müxtəlif vasitələrlə (leksik və ya qrammatik semantik) öz əksini tapa bilər. Məsələn, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində qoşmalar ayrıca bir köməkçi nitq hissəsi statusu qazanmamışdır. Lakin, bu heç də o demək deyildir ki, qoşmalar ingilis dilinə tərcümə oluna bilmir və ya onun ingilis dilində spesifik ifadə vasitələri yoxdur. Eləcə də, ingilis və Azərbaycan dillərində bağlayıcılar müxtəlif cür təsnif olunur. İngilis dilində bağlayıcılar quruluşca dörd qrupa, Azərbaycan dilində isə iki qrupa bölünür. Tabelilik əlaqəsi bildirən bağlayıcıların ingilis dilində 4 məna qrupu, Azərbaycan dilində isə 6 məna qrupu vardır.

Hər iki dildə ədatlar müstəqil nitq hissələrinin köməkçi nitq hissəsinə keçməsi prosesində yaranmışdır. Lakin Azərbaycan dilində ədatlar sayca ingilis dilinə nisbətən xeyli çoxdur. Azərbaycan dilində sual ədatları mövcuddur, ingilis dilində isə belə ədatlar yoxdur. Digər cəhətdən, Azərbaycan dilində digər dillərdən alınma ədatlar var, ingilis dilində isə bu hala təsadüf olunmur. Maraq doğuran xüsusiyyətlərdən biri də odur ki, Azərbaycan dilində bəzi ədatlar mürəkkəb cümlə yaratmaqda iştirak edir, ingilis dilində isə ədatlar homin funksiyaya malik deyillər. Müqayisə olunan dillərdə qoşma, bağlayıcı və ədatların oxşar və fərqli cəhətləri bu fəsilə konkret misallarla ətraflı şəkildə təhlil olunmuşdur.

Dilçilik ədəbiyyatında nitq hissələri və onların təsnifatı haqqında müxtəlif mənbələr kifayət qədər məlumat verir. Lakin Azərbaycanda nəşr olunan ingilis dilinin qrammatikası dərsliklərində nitq hissələrinə bölünmədə müxtəlif təsnifatlar verilir və ingilis dilində sözlər ayrıca nitq hissəsi kimi təqdim edilir və nitq hissələrinin paylanmasıdakı fərqlər bu mövzuya uyğundur. Qrammatikanın mühüm hissəsi olan morfologiya nitq hissələrinin təsnifatı ilə başlayır və 12 nitq hissəsini əhatə edir. Lakin bu nitq hissələrinin müəlliflər arasında bölünməsi müxtəlif üsullarla həyata keçirilir, çünki bəzi müəlliflər nitq hissələrini iki - əsas və köməkçi, bəzi müəlliflər isə üç - əsas, köməkçi və sərbəst olaraq qruplaşdırırlar. Nitq hissələrinin təsnifatında diqqəti cəlb edən, mübahisələrə səbəb olan məsələlər var. Aşağıdakı sxemə diqqət edək.

Sxem 3. Nitq hissələrinin təsnifatın mübahisələrə səbəb olan hallar

Mənbə: Johnson R. Natural Languages and Linguistics Theories, Object Positions, 2011, p. 577-636

Köməkçi nitq hissələrinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onların dəyişməz və sabit quruluşa malik olmasıdır. Bu fikri əksər şəkilçilərə şamil etmək olar; ilkin kökü ilə semantik-qrammatik əlaqəni itirmiş tamamilə qurulmuş

birliklərdir. “Üçün, oh, istisna olmaqla, görə, üçün, üçün” və s. şəkilçilər bu tiptəndir. Azərbaycan dilində birlik funksiyasını yerinə yetirən, lakin birlik kimi tam oturmamış çoxlu sözlər var. Bu sözlər həm nominativ formada, yəni heç bir şəkilçi olmadan, həm də müəyyən qrammatik şəkilçinin iştirakı ilə birləşmə funksiyasını yerinə yetirir.

Köməkçi nitq hissələrindən dildə ən çox işlənənləri Hind-Avropa dillərində bağlayıcılar və sözlər və türk dillərində isə qoşma və bağlayıcılardır. Sözləri və qoşmalar sözlər və sözbirləşmələri arasında müxtəlif sintaktik münasibətlər, bağlayıcılar isə sözlər və sözbirləşmələri və cümlələr arasında sintaktik əlaqə yaratmağa xidmət edir. German dillərində. Həmdə Türk dillərində, həmin köməkçi nitq hissələrinin vəzifələrini yerinə yetirən söz qrupları vardır. Bir cür sözləri köməkçi nitq hissələrinin vəzifələrini yerinə yerinə yetirən söz qrupları hesab etmək düzgün olar. Onlar əsas nitq hissələri ilə köməkçi nitq hissələri arasında xarakterli nitq hissələridir.

İngilis dilində köməkçi nitq hissələrinin təsnifatına keçməzdən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, bütün dillər üçün ən vacib ümumi qəbul edilmiş meyarlar sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğu məlumdur. Dünyanın bütün dillərində sözlər nitq hissələrinin semantik mənasına, morfoloji xüsusiyyətlərinə və sintaktik funksiyasına görə müəyyən qruplara bölünür.

Lakin bu meyarlar konkret dil lərdə eyni dərəcədə, bərabər funksiyalarda çıxış etmir. Prinsip ola rəq ləksik mənə, morfoloji forma və sintaktik funksiyalaşma xüsusiyyətlərinə görə təsnif edilən nitq hissələri müxtəlif dillərdə sayı na görə də eyni deyildir. Bəzən bu meyarlardan, prinsiplərdən biri hər hansı konkret bir dil üçün aparıcı olur.

Tədqiqatçıların bir çoxunun qeyd etdiyi kimi, ingilis dilində nitq hissələrinin təsnifində sintaktik funksiyanın rolunun nəzərə alınması aparıcı hesab olunur [75, 104, 115, 116, 117, 119, 135]. İngilis dilinin qrammatik quruluşunun tədqiqi ilə məşğul olan tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki , sözün

leksik və qrammatik səciyyəsinə yalnız kontekstdə vermək olar. Kontekst isə sintaktik baxımdan formalaşmış ayrı - ayrı cümlələrdən təşkil olunmuşdur.

İstər ingilis, istər Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin təsnifində mübahisəli məqamlar çoxdur . İngilis dilində bəzən dörd, bəzən beş, bəzən də altı köməkçi nitq hissəsinin ol duğu göstərilir. Azərbaycan germaşünası O.Musayev modal sözləri və nidaları sərbəst nitq hissələrinə, artıqlıq, sözünü, bağlayıcı və ədatları isə köməkçi nitq hissələrinə aid edir. Biz də ingilis dilində dörd köməkçi nitq hissəsinin olmasını əsas götürmüşük.

Köməkçi nitq hissələrinin keçid mövqeyində olması da omonimliyi və sinonimliyi doğuran səbəblərdəndir. Mənşəyindən tam təcrid olunmamış ədatlar da müxtəlif nitq hissələri ilə omonimlik təşkil edə bilər .

Müxtəlif sistemli ingilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələri olan nidaların, ədatların, modalların təqlidi sözlərlə qarışdırılması halları da geniş müşahidə olunur. Tədqiqatda keçid prosesində olan köməkçi nitq hissələrində sözlərin omonimliyi təhlil olunmaqla diferensial cəhətlər üzə çıxarılır.

Köməkçi nitq hissəsi kimi ədatların omonimliyindən bəhs etsək bir nitq hissəsi kimi formalaşması və onların ayrılıqda leksik mənaya malik olub - olmaması haqqında dilçilikdə hələ də müxtəlif fikirlər mövcuddur . Fransız dilçiliyində ədatlar zərf başlığı altında öyrənilir. A.L.Smirnitski ədatların leksik mənaya malik olduğunu qeyd edir [74,15] .

A.A.Şaxmatov rus dilində nitq hissələrini təsnif edərkən ədatları köməkçi nitq hissələri qrupuna daxil etmişdir [82, 3].

V.V.Vinogradov qeyd edir ki, fikrin izahında ədatların xidməti böyükdür . Ədat lar leksik mənaya malik deyildir. Onların məntiqi və ekspressiv - üslubi funksiyası vardır. Ədatların semantik həcmi çox genişdir, bunlar sintaktik vəzifə daşıyır, lakin sintaktik tələbatın tabeliyində olur [48 , 250]

İngilis dili ədatları tədqiqat mövzusu kimi bir qrup dilçilərin marağına səbəb olmuşdur.

S.I.Burakova, D.S.Svetlişev, M.Q.Polyakov, B.L.Oskotskaya elmi - tədqiqat işlərində ədatların mənalarını, onların semantik funksiyalarını araşdırmışlar [42, 70, 50, 66, 65].

Müşahidələr göstərir ki, adatlar tarixi inkişaf nəticəsində leksik müstəqilliyini itirmiş, söz birləşməsi və cümlələrin semantikasında əlavə qrammatik, məntiqi və ekspressiv mənaların ifadəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan dilində adatlar bu qayda ilə tədricən xüsusi leksik - qrammatik ka teqoriya kimi formalaşmışdır. Azərbaycan dilində adatlar haqqında ilk sözü Ə.Z. Abdullayev söyləmiş və onları mənalarına görə altı qrupa bölmüşdür qüvvətləndirmə, dəqiqləşdirmə, məhdudlaşdırıcı, sual, əmr, təsdiq və inkar [2, 6]. Bundan sonra A.Aslanov, M.Hüseynzadə, N.Abdullayeva və digər müəlliflər adatları müxtəlif qruplara bölmüşlər [6, 6; 18, 286, 3, 185].

Müqayisə etdiyimiz hər iki dildə adatlar müstəqil nitq hissələrinin köməkçi nitq hissəsinə keçməsi prosesində yaranmışdır. Ədatlar aid olduğu sözə, söz birləşmələrinə və cümlələrə müxtəlif mənalar verən köməkçi nitq hissəsidir. Leksik mənaya malik olmayan adatlar cümlədə heç bir sintaktik funksiya daşımır, yəni cümlənin müstəqil üzvü ola bilmir. Ədatlar cümlədə ancaq bir vəzifə daşıyır: aid olduğu sözü və ya söz birləşməsini digər sözlərdən ayırmaq və daha qabarıq nəzərə çatdırmaq.

Ədatlar tarixən müstəqil sözlərin leksik - semantik və qrammatik transformasiyası yolu ilə törəmişdir . Onlar müstəqil sözlərdən inkişaf edib gəldiyi üçün, çox zaman eyni səs tərkibinə malik söz ədat olduğu kimi, müstəqil söz vəzifəsi də daşıya bilər. işlənməsinə heç də az təsadüf olunmur. Bu səbəbdən də dildə mövcud olan adatların digər nitq hissələri ilə omonim olaraq işlənməsi heç də az rastlanmır.

Müasir ingilis dilində mövcud olan adatlardan ancaq *else*, *solely* və *merely* sözləri digər nitq hissələri ilə omonimlik təşkil etmir. Yerdə qalan ədatlar hansı nitq hissələrindən inkişaf edib ayrılıbsa, həmin nitq hissələri ilə omonim olaraq işlənir.

Mənşəyini zərfdən alan ədatlara just, still, never, simply, precisely, yet, exactly sözlərini, əvəzliliklərdən əmələ gələnlərə all, either sözlərini, sifətdən inkişaf edənlərə only, right, even sözlərini, bağlayıcılardan əmələ gələnlərə but sözünü misal göstər mək olar.

Dildə mövcud olan bu cür omonimləri bir - birindən leksik mənasına və sintaktik funksiyasına görə fərqləndirmək mümkündür.

İngilsi dilində zərflərlə omonim olan ədatlar leksik mənalara görə zərflərlə nə qədər yaxın olsa da, onlardan real leksik məzmununa malik olmaları və zərfə məxsus cümlə üzvü funksiyasını (zərflik) yerinə yetirə bilməmələri ilə fərqlənir. They're too young [127, 143] “Onlar çox balacadırlar”.

And I began to supper from sleepiness too [123, 75] «Man həm də yuxusuzluqdan əziyyət çəkməyə başlamışam».

Ədatları semantikalarına və yaratdıqları qrammatik münasibətlərə görə müxtəlif növlərə ayırmaq olar. Müasir ingilis dilində işlənən omonim ədatlar nitqə gətirdiyi məna çalarlarına görə aşağıdakı dörd qrupa bölünə bilər [54, 211].

Nitqdəki sözlərin mənasını dəqiqləşdirməyə xidmət göstərən ədatlar. Bu qrupa daxildir:

a) məhdudlaşdırıcı ədatlar: only, just, but, merely, alone və s .

b) ayırıcı - qüvvətləndirici ədat: even.

c) dəqiqləşdirici ədatlar: exactly, precisely və s .

d) tamamlayıcı ədat: else .

II. Modal ədatlar a) inkar odatı: not . b) qüvvətləndirici - inkar ədatları: never, not. simply, still, yet, the və s .

III. Emosional - ekspressiv çalarlar ifadə edən ədatlar qüvvətləndirici ədatlar: simply, still, yet, the və s.

IV. Formadüzəldici ədat: to .

Bəzi ədatlar çoxmənalı olduqlarına görə onomimlik təşkil edərək müxtəlif qruplara bölünür . Omonim adatlara just, but, only və not sözlərini aid etmək olar.

Just adatı dəqiqləşdirici mənə ilə yanaşı məhdudlaşdırıcı və qüvvətləndirici mənalar da ifadə edir. Eyni ilə digər adatlar bir neçə mənə çaları ifadə etməyə qabildir.

Nitqdəki sözlərə dəqiqləşdirici mənə çaları verən adatlar. a) Məhdudlaşdırıcı adatlar.

Bu qrupa daxil edilən odatlar aid olduqları sözlərə və ya söz birləşmələrinə mahi dudedici bir mənə verir: only, just, but, alone, merely, solely, barely. Bu adatlar semantik cəhətdən nə qədər yaxın olsa da, nitqdəki və cümlədəki yerlərinə görə və hansı cümlə üzvünə aid olmasına görə bir - birindən fərqlənir. Bunlardan ən çox işlənən və üslubi cəhətdən neytral olanı only adatıdır. O, demək olar ki, bütün üslublarda işlənir və istənilən nitq hissəsinə aid olur və Azərbaycan dilinə çox zaman «yalnız» , «təkcə» sözləri kimi tərcümə olunur.

You're only nineteen and you're had money all your life [137,10] «Sənin cəmisi on doqquz yaşın var və bütün ömrün boyu həmişə pulun olub » [138, 9]. I was only thirteen, and they were going to have me psychoanalyzed [139 , 60].

«On üç yaşım olardı, valideynlərim məni həkimə, psixiatrın yanına apardılar» [141, 42]. I don't want the money anyway, Jinni said, keeping her voice down so that she was heard only by Selena [140, 55] «Onsuz da daha mənə pul lazım deyil - Cinni astadan dedi ki, yalnız Selina eşida bilsin» [141, 287]. Only the poet the saint can water an asphalt pavement in the confident anticipation that lilies will reward his labour [142, 63] «Yalnız şair, ya da mömin adam sadalövə bir inamla asfaltı sulaya bilər ki, guya orada zəhmətinin bəhrəsi olan zanbaq bitəcək [143,44] conversation passed only around the edges [137, 185] Söhbət yalnız kanar masalalardan oldus [138,

198] It only meant that Leo had somehow learned he'd been at Stoddard [137, 187] «Bu yalnız o deməkdir ki, Leo hansı yollarsa onun Stoddarda oxumasını öyrənib» [138 , 200]. They must

be only suspicions [137, 188] «Onlar yalnız şübhələyə bilərdilər [138, 201]. Still, what could Leo do, with only suspicions ? [137, 188] «Hər halda, yalnız şübhələrə əsaslanan Leo nə edə bilərdi ki ?» [138, 201]. Only four days to the wedding [137, 188] «Toya isə cəmi dörd gün qalıb » [138 , 201].

Misallardan göründüyü kimi only adətə aid olduğu sözdən əvvəl gəlir və mümkün qədər omonimlik yaradaraq ona yaxın olur. Ancaq only adətə aid olduğu sözdən sonra işlənməsinə Do you think you're the only one who can plan something like this ? [137, 216]bilirsən, yalnız sən belə şeyləri düzüb - qoşa bilirsən?» [138, 232]. Bundan başqa only adətə aid olduğu sözün bilavasitə qarşısında deyil, ondan daha əvvəldə - distant işləyə bilər .

You're not going to marry a man who's only after you for your money [137, 199] «Yalnız sənə pulunla maraqlanan adama ara getməməlisən!» [138, 212]. She became aware, of him only he was standing at the head of the booth taking off his coat [137, 40] «Yalnız oğlan yaxınlaşıb paltarını soyunanda qız onun gəlişini duydu» [138 , 42].

Bu qrupa daxil olan digər adətlərin işlənməsi müəyyən məhdudiyyətə tabedir.

Belə ki, but və just adətləri mübtəda rolunda çıxış edən sözlərlə işləyə bilmir. Onlar, əsasən, sayla və ya az intensivliyə malik olan sözlərlə ifadə olunmuş cümlə üzvünə aid olub omonimlik yaradaraq, məhdudlaşdırma, fərqləndirmə və istisnaetmə məzmunu qurmağa xidmət edirlər .

You just don't [137, 42] «Sadəcə olaraq bilmirsən» [138 , 44]. Just coffee ? [137 , 41] «Təkcə qəhvəmi?» [138 , 42] . And all you have to do for us to have a chance at that extra happiness is just take pills [137, 43]. «Və bütövlükdə səndən yalnız a şuludur ki, bizim o böyük xoşbəxtliyimiz naminə

bu dərmanları içosan» [138, 45]. We just wondered, that all [137 , 180]. «Sadəcə, maraqlandıq, vəssalam » [138, 192] .

There would be no place to go but home [137 , 26] «Eva qayıtmaqdan savayı gedəsi yeri qalmayacaqdır.

Alone məhdudlaşdırıcı adatı but və just ədatlarından fərqli olaraq əsasən cümlə də omonimliyi təşkil edərək mübtəda funksiyasını yerinə yetirən sözlərə aid olur. Azərbaycan dilinə bu adat yalnız və təkca ədatları vasitəsilə tərcümə edilir.

Jennie, alone, kept silent [127. 41] «Takca Cenni susurdu». Jennie, of all the children, fully understood her mother, she alone strove ... [127, 106] «Uşaqların içərisində təkca Cenni anasını dərinləndən anlayır» . Gerhardt alone scarcely knew which way to turn [127, 162] «Təkca qoca Herhardt nə edəcəyini bilmirdi. Barely ədatı aid olduğu sözdən və ya söz birləşməsindən əvvəl işlənərək , onlara məhdudlaşdırıcı mənə verərək omonimlik yaradır.

She read barely a quarter of the closely printed page , her cheeks draining of color [137, 199] «Yanaqlarının rəngi qaça - qaça o, sıx xətlə yazılmış yarım səhifəlik kağızı oxudun [138 , 213]. He had barely five weeks ... [132 , 425]

«Onun yalnız beş ki, heç ofisə gəlmir» «haftası qalmışdı». Barely comes down to the office now [126 , 70].

İndi o demək olar Solely ədatı da omonimlik təşkil edərək məhdudlaşdırma, ayırma, fərqləndirmə çalarları yaradır. Bu ədat da Azərbaycan dilinə yalnız və təkca ədatları vasitəsilə tərcümə edilir. He would not know until too late to make any difference - this entire performance was solely for his benefit [137, 151] « O, sonra biləcəkdi ki , bütün bu oyunlar yalnız ondan ötrü qurulubmuş » [138, 322] . It isn't solely noise that's filling homes and ears of Meadwood, though that's bad enough - shattering nerves destroying health, depriving children of their needed sleep [133, 125]. «Məsələ təkca səs - küydə deyil, camaatın evlərini silkəlyan və döyəcəlyan səs - küy də sağlamlığa çox ziyan vurur əsəbləri pozur, uşaqları normal yuxudan edir » [134 ,

275]. I went there because solely I though I could help him [127, 196] «Man ora yalnız ona kömək etmək üçün getdim».

Barely va solely odatları only ədatına uyğun məna çaları yaradaraq omonimliyi təşkil edir. Yuxarıdakı nümunələrdə barely ve solely ədatlarını asanlıqla only adatı ilə əvəz etmək olar və bundan cümlənin mənasına heç bir xələl gəlməz. He had barely five weeks avazına he had only five weeks va yaxud ... it is solely for this reason avəzinə it is only for this reason demək mümkündür . Burada deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, məhdudlaşdırıcı odatlar semantik cəhətdən bir- birinə uyğun məna çaları yaradır, hansı cümlə üzvünə aid olmasından və aid olduğu sözdən (va ya söz birləşməsindən) əvvəl və ya sonra gəlməsindən asılı olaraq bir - birlərindən fərqlənir . b) Ayırıcı qüvvətləndirici odat: even Even odatı bağlayıcıdan əvvəl gəldikdə baş və budaq cümlə arasında əlaqəni dəqiqləşdirməyə xidmət edir, bütövlükdə budaq cümlənin mənasını qüvvətləndirir. Bu ədat Azərbaycan dilinə hətta, da, da ədatları vasitəsilə tərcümə edilir. You'd get a good job even if you didn't finish school. Heç universiteti bitirməsəndə yaxşı iş tapacaqsan.

Müasir ingilis dilində modal sözlərin fellərlə , daha doğrusu , modal fellərlə omonimlik təşkil etdiyini görə bilərik. Modal sözlər və modal fellər danışanın cümlədə ifadə olunmuş hərəkət və ya vəziyyətə münasibətini bildirmək üçün işlədilir . E.M.Qordon va I.P.Krilova modal sözləri və modal felləri modallığın

əsas deyil , əlavə üsulları hesab edilir . Onlar modallığın əsas ifadə vasitəsi kimi fəlin vasitəli şəklini qeyd edir [100; 101] . Modal fellər özləri həm fakt kimi mövcud olan və olmayan hərəkətləri ifadə etmək üçün istifadə oluna bilərlər . He can do it « O bunu edə bilir » He could do it if he had time «Əgər onun vaxtı olsaydı o bunu edərdi >> O cümlədən də modal sözlər: He can't possibly do it

«Ola bilsin ki , o bunu edə bilmir» . He couldn't possibly do it «Ola bilsin ki , o bunu edə bilmədi», Modal sözlərin məna növləri haqqında danışanda

onlarla modal fellərin bəzi məna ifadə etmə xüsusiyyətlərinə görə aralarındakı oxşarlığı qeyd etmək lazımdır. Belə ki, cümlədə eyni bir mənanı - güman, şübhə, inamsızlıq və s. bu kimi mənalara həm modal sözlər, həm də modal fellər ifadə edə bilər . He must be in New York. «O , Nyu - Yorkda olmalıdır». He is probably in New York cümlənin xəbəri rolunda çıxış edərək omonimlik yaradır.

NƏTİCƏ

Dilçilikdə belə bir fikir formalaşmışdır ki, köməkçi nitq hissələri əsas (müstəqil) nitq hissələrindən əmələ gəlmişdir. Əvvəlcə əsas nitq hissəsinə aid olan söz semantik deformasiya nəticəsində köməkçi sözə çevrilmişdir. Sonradan köməkçi söz müəyyən inkişaf dövrü keçməklə şəkilçiləşir. Köməkçi nitq hissələrinin təxminən əsas nitq hissələrindən funksional və qrammatik cəhətdən təcrid olunması faktını ingilis və Azərbaycan dillərinin materialı əsasında sübuta yetirmək olar.

İstər ingilis, istər Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin təsnifində mübahisəli məqamlar çoxdur. İngilis dilində bəzən dörd, bəzən beş, bəzən də altı köməkçi nitq hissəsinin olduğu göstərilir. Azərbaycan germanşünası O.Musayev modal sözləri və nidaları sərbəst nitq hissələrinə, artikl, sösonü, bağlayıcı və ədatları isə köməkçi nitq hissələrinə aid edir. Biz də ingilis dilində dörd köməkçi nitq hissəsinin olmasını əsas götürmüşük.

Köməkçi nitq hissələrində omonimlik və sinonimliyi doğuran səbəblər müxtəlifdir. Əvvəlcədən qeyd edək ki, sözün bir nitq hissəsindən digərinə keçidi omonimlik hesab olunmur. Omonimlik hər hansı sözün müvəqqəti kontekstdə başqa nitq hissəsinə məxsus əlamətlər kəsb etməsidir. Omonimlik və sinonimliyin əsas səbəbi köməkçi nitq hissələrinin hələ tam formalaşmaması, bir çox in leksik vahidlərin əm əsas, həm də köməkçi nitq hissələri funksiyasında işlənməsi hesab oluna bilər. Məsələn, Azərbaycan dilində qabaq, əvvəl, sonra, bari, qarşı, başqa, qeyri, tərəf, doğru, içəri, yuxarı, aşağı, irəli, özgə və s. bu qəbildən olan sözlərin əsas (müstəqil) və ya qoşma köməkçi nitq hissəsinə mənsubluğu sintaktik funksiyasına görə müəyyənləşdirilə bilər.

Köməkçi nitq hissələrinin keçid mövqeyində olması da omonimliyi və sinonimliyi doğuran səbəblərdəndir. Mənşəyindən tam təcrid olunmuş adatlar da müxtəlif nitq hissələri ilə omonimlik təşkil edə bilər .

Müxtəlif sistemli ingilis və Azərbaycan dillərində nidaların təqlidi sözlərlə qarışdırılması halları da geniş müşahidə olunur. Tədqiqatda keçid prosesində olan köməkçi nitq hissələrində sözlərin omonimliyi və sinonimliyi təhlil olunmaqla diferensial cəhətlər üzə çıxarılır.

Köməkçi nitq hissələri ilə köməkçi sözlərin qarışdırılması da hər iki dildə diqqəti cəlb edən məsələlərdəndir. Köməkçi sözlər müstəqil cümlə üzvü vəzifəsində işləmə bilməyən, əsas nitq hissələrinə məxsus sözlər arasında semantik sintaktik əlaqə yaradan sözlər hesab olunur. Fəllərlə işlənib onların analitik formalarını ya da radan fəllər də köməkçi sözlər kateqoriyasına aid edilməlidir. Məsələn: to be, to, have, to do, shall, will (ingilis dilində); ol, et, elə . bil (Azərbaycan dilində). İngilis və Azərbaycan dillərində qoşma, bağlayıcı və ədatların müqayisəli - semantik və tipoloji təhlili onları bir oxşar və fərqli cəhətlərini aşkar etməyə imkan verir.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində qoşmalar ayrıca bir nitq hissəsi kimi formalaşmamışdır. Məhz buna görə də Azərbaycan dilinin qoşmaları ingilis dilində müxtəlif vasitələrlə ifadə olunur. Burada əsas məsələ Azərbaycan dilindəki qoşmaların ingilis dilindəki qarşılıqlarını tapıb müəyyənləşdirməkdir.

İngilis dilində qoşmalar sözönləri ilə ifadə olunur: üçün for, başqa - except, besides və s. Kimi qoşması çoxmənalı olduğu üçün onun ingilis dilindəki qarşılıqları da çoxmənalı sözlərdir: like, as, till (until), hardly, when və s.

Sonra qoşması - after, qabaq, əvvəl qoşmaları - before, əvvəl, əvvəl qoşmaları - about, concerning sözönləri ilə ifadə olunur.

İngilis dilində bağlayıcılar quruluşca dörd qrupa, Azərbaycan dilində isə iki qrupa bölünür. İngilis dilində tərkibi bağlayıcılar hesab edilən as well as, in case və s. Azərbaycan dilində də mürəkkəb bağlayıcılar sayılır.

Tabeli bağlayıcıların ingilis dilində dörd məna qrupu, Azərbaycan dilində altıya qədər məna qrupu vardır. Hər iki dildə bağlayıcıların ifadə etdikləri qrammatik əlaqə baxımından tabelilik və tabelsizlik bağlayıcılarına bölünməsi oxşarlıq təşkil edir. Tabelsizlik bağlayıcıları məna və işlənmə baxımından

ekvivalent ola bilər: as well as həmçinin, both ... and ham ... həm də, not only ... but also nəinki, həm də, nə ... nə də və s .

Bir, bir də bağlayıcı kimi işləndikdə onun mənası ingilis dilində aşağıdakı vasitələrlə verilir: now ... then, first then, at one moment ... at another, as well as, both ... and, sometimes ... some times və s . Bəzən bir də bağlayıcısı ingilis dilində and, besides (that). in addition, moreover bağlayıcılarının mənalərini bildirir.

Hər iki dildə eyni bir bağlayıcı müxtəlif növ budaq cümlələri baş cümləyə bağlaya bilər. Hər iki dildə neither ... nor və nə ... nə (də) bağlayıcıları xəbəri təsdiqdə olan cümlələrdə işlənir. İngilis və Azərbaycan dillərində ədatlar, əsasən, müstəqil nitq hissələrinin köməkçi nitq hissəsinə keçməsi prosesində yer almışdır. Hər iki dildə ədatların əksəriyyəti aid olduğu sözdən əvvəl gəlir. Hər iki dildə ədatların məna növləri arasında oxşarlıq vardır (məs: qüvvətləndirici, məhdudlaşdırıcı, inkar və s .)

Azərbaycan dilində ədatlar sayca ingilis dilinə nisbətən xeyli çoxdur. Bir , bircə adatları Azərbaycan dilində geniş şəkildə işlənir, onların qarşılığı ingilis dilində onə sözü yox , just və only ədətləridir.

Azərbaycan dilində sual adatları mövcuddur, ingilis dilində isə belə ədatlar yoxdur . Azərbaycan dilində digər dillərdən alınma adatlar var, ingilis dilində isə bu hala təsadüf edilmir. Azərbaycan dilində bəzi ədatlar mürəkkəb cümlə yaratmaqda iştirak edir, ingilis dilində isə ədatlar həmin funksiyaya malik deyildir .

Sözlərin nitq hissələri sistemindəki yeri müzakirə və dilçiliyin mövzusudur. Bəzi dilçilər sözlərin nitqin ayrı bir hissəsi olduğuna şübhə edirlər. Bu, sözlərin qabıqla oxşarlığını, bəzən isə leksik zəifliyi nəzərə alır. Fikrimizcə, dilçilər sözləri ayrıca nitq hissəsi hesab edərək haqlıdırlar. Beləliklə, sözlərin inkişaf xüsusiyyətləri, leksik və qrammatik mənaləri onlara ayrıca nitq hissəsi statusu verir. Digər nitq hissələri, əsasən qovluqlar və zərflər, onların arasında genetik əlaqənin mövcudluğundan xəbər verir.

Köməkçi nitq hissələrini morfem hesab edənlər də var. Fikrimizcə, köməkçi nitq hissələri ilə morfemi eyniləşdirmək olmaz, çünki köməkçi nitq hissələrinin müəyyən leksik - qrammatik mənaları var. Bundan əlavə, hər hansı bir qrammatik kateqoriyanı ifadə etmək üçün vahid qrammatik formadan istifadə olunur. Bu baxımdan köməkçi nitq hissələri hal şəkilçisi ilə eyniləşdirilə bilməz, əks təqdirdə, ingilis dilində halların sayı sözün lərinin sayına bərabər olardı.

İngilis dilində mövcud olan köməkçi nitq hissələrinin bölgüsü nisbidir, çünki bəzi köməkçi nitq hissələri bir deyil, iki və daha çox mənə ifadə edir. Köməkçi nitq hissələri quruluş və mənalarına görə qruplaşdırılır.

İngilis dilində köməkçi nitq hissələrinin Azərbaycan dilində ifadə edilməsi ilə bağlı aparılmış tədqiqat aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir. İngilis dilində köməkçi nitq hissəsi olaraq artıqlıq problemi, onun qrammatik mənasının açılması, nitq hissələri sistemində yeri, artıqlığın sayı mürəkkəb bir məsələ kimi yenə də mübahisəli olaraq qalır. Əksər tədqiqatçıların qənaətinə görə, artıqlıq köməkçi nitq hissəsidir və onun qrammatik və semantik funksiyaları vardır. Artıqlığın qrammatik xüsusiyyəti onun ismin qrammatik göstəricisi olması ilə bağlıdır.

İngilis dilində artıqlığın müəyyən və qeyri - müəyyən olmaqla iki növü mövcuddur. Azərbaycan dilində artıqlıq adlanan nitq hissəsi olmadığı üçün ingilis artıqlığının qrammatik mənaları Azərbaycan dilində müxtəlif vasitələrlə verilir. Bu vasitələr ingilis artıqlığının növündən və "artıqlıq + isim" birləşməsindəki ismin mənəvi növündən asılı olaraq dəyişir.

Beləliklə, ingilis dilindəki qeyri - müəyyən artıqlıq konkret isimlərlə işləndikdə Azərbaycan dilində 1) "bir" sözü ilə ifadə edilir; 2) ümumiyyətlə ifadə edilmir. İngilis dilindəki müəyyən artıqlıq konkret isimlərlə işləndikdə Azərbaycan dilində 1) ismin təsirlik hal şəkilçisi; 2) işarə əvəzlilikləri ilə ifadə olunur və ya 3) ümumiyyətlə ifadəsini tapmır.

Dilin sintaktik strukturunda önlüklərin on ümumi təyinatı cümlə üzvləri arasında münasibətləri ifadə etməkdir. Bütün dillərdə olduğu kimi , ingilis dilində də önlüklər, digər köməkçi nitq hissələri kimi, heç bir formal morfoloji göstəricilərə malik olmayıb, əsasən, çox qədim mənşəli kök sözlərdir.

Önlüklərin ifadə etdikləri münasibətlər məkan, zaman xarakterli, eləcə də daha mücərrəd səciyyəli ola bilər. Bu səbəbdən də mənasına görə məkan, zaman və mücərrəd mənalı önlüklər fərqləndirilir. Dildə mənşəyi etibarilə qədim kök sözlər olması səbəbindən önlüklərdə çox zaman bir neçə məna sinkretik şəkildə təcəssüm edir. Bunu ingilis dilindəki önlüklərin çoxunda görmək olur. Buna görə də eyni önlük həm məkan, həm zaman, həm də mücərrəd qrammatik əlaqələrin ifadəçisi olmaq qabiliyyətindədir. Belə mürəkkəb münasibətləri ingilis dilində linqvistik cəhətdən işarələyən önlüklərin başqa dillərdə, o cümlədən Azərbaycan dilində ifadə vasitələrini müəyyənləşdirmək hər bir halda heç də mümkün olmur.

Bununla belə ingilis önlüklərinin Azərbaycan dilində ümumi İngilis önlüklərinin Azərbaycan dilində əsasən iki ifadə vasitəsi vardır: 1) ismin hal şəkilçiləri 2) qoşmalar. Önlüklərin konkret ifadə vasitələri onların qrammatik mənasından asılı olur. Başqa sözlə, ingilis dilində məkan önlüklərinin əsas ifadə vasitəsi 1) ismin məkani (yönlük, yerlik, çıxışlıq) hal şəkilçiləri və 2) mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edərək yerlik halda işlənmiş alt, arxa, arxa, aşağı, dal, qabaq, qarşı, üst, üzər, yan və s. sözlər hesab olunur.

İngilis dilində zaman önlükləri Azərbaycan dilində 1) yerlik hal şəkilçisi , 2) zaman anlayışı ifadə edən qədər, kimi, -can, -cən, -dak, bari, sonra, əvvəl qoşmalarına ekvivalentdir, İngilis dilində mücərrəd qrammatik məna bildirən önlüklər 1) yiyəlik hal şəkilçisi və 2) qoşmalarla ifadə edilir .

İngilis dilində nominativ lüğəvi mənası olmayan , morfoloji cəhətdən dəyişməyən, cümlə üzvü funksiyasında işlənməyən leksik - qrammatik kateqoriya olub, söz, söz birləşməsi və cümlələri bir - birinə bağlayan köməkçi

nitq hissəsi olan bağlayıcıların Azərbaycan dilində ifadə vasitələri müvafiq bağlayıcılardır.

Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində mövcud olan köməkçi nitq hissələrindən biri adatdır. Hər iki dildə odatlar tarixən müstəqil, əsas nitq hissələrindən inkişaf etmişdir. Qarşılaşdırılan dillərdə adatlar sözün və cümlənin təsir gücünü qüvvətləndirməklə, müxtəlif münasibətlərin ifadəçisi kimi özünü göstərir. Ona görə də ingilis dilindəki adatlar Azərbaycan dilində əsasən müvafiq odatlar vasitəsilə ifadə olunur.

Söylənən fikirlə obyektiv gerçəklik arasında olan münasibətin, fikrin real varlıqla əlaqəsinin subyektiv ifadəsi olan modallığın müasir ingilis dilində bir sıra ifadə vasitələri mövcuddur. Bunlardan biri də modal sözlərdir. Modal sözlərin bir nitq hissəsi kimi tədqiq edilməsi son dövrlərə aiddir. Modal sözlərin qrammatik xüsusiyyətini müəyyənləşdirən cəhət onların mənası və sintaktik vəzifəsidir. Modal sözlərin müxtəlif məna bildirmə xüsusiyyəti vardır. Sintaktik cəhətdən modal sözlər heç bir funksiya malik deyil . Onlar cümlədə ancaq ara söz kimi çıxış edir . İngilis dilində olan modal sözlərin Azərbaycan dilində ifadə vasitəsi modal sözlərdir .

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində:

1. Abdullazadə Ə.Ə. Aktual üzvlənmə və mətn. Xəzər Universiteti Nəşriyyatı Bakı- 2014, 190 s.
2. Abdullazadə Ə.Ə. Mətn, anlama və mətn (kommunikativ və koqnitiv təhlil). BDU, Bakı- 2011, 56 s.
3. Abdulov Ə.Z. Köməkçi nitq hissləri. ADU nəşriyyatı, Bakı-2018, 49 s.
4. Abdullov Ə.Z. Müasir Azərbaycan dilindəki ədatlar haqqında. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, Bakı-2017, №1, s. 37-44.
5. Abdullov Ə.Z. Azərbaycan dili məsələləri. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, Bakı- 2012, 329 s.
6. Abdulov Ə.Z. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. Marif, Bakı-2014, 419 s .
7. Abdullov Ə.Z., Həsənov A.Q., Seyidov Y.M. Müasir Azərbaycan dili (Sintaksis), V hissə, Maarif, Bakı-2015, 468 s .
8. Abdullayeva F.F. İngilis və Azərbaycan dillərində səs təqlidi sözlərin strukturu və semantik xüsusiyyətləri. F.ü.f.d. dissertasiyası. avtoref., BDU, Bakı-2015, 22s 9.
9. Abdullayev K.M. Azərbaycan dilinin sintaksinin nəzəri problemləri . Marif Bakı-2018, 284 s .
10. Abdullayeva N. Müasir Azərbaycan dili morfologiyası. ADPU nəşriyyatı, Bakı-2013, 88 s .
11. Abdullayev S.Ə. Müasir Almaniya və Azərbaycan dillərində inkarlığın kateqoriyası. Marif, Bakı-2018, 279 s .
12. Adilov M.İ., Ağayeva F.M., Verdiyeva Z.N. İzahlı dilçilik terminlər. Marif nəşriyyatı, Bakı- 2018, 364 s .

13. Adilov M.İ. Azərbaycan dilində təqldi sözlər. ADU-nun dərs vəsaiti, Bakı-2017, 96 s .
14. Axundov A.. Dilçiliyin tarixi, ümumi dilçilik və nəzəriyyəsi metodları . Maarif nəşriyyatı, Bakı-2017, 254 s .
15. Aslanov A.Ə. Azərbaycan dilinin qrammatikası, Ədat. I hissə, Morfologiya, AMEA nəşriyyatı, Bakı-2016, s. 289-305 .
16. Aslanov A.Ə. Azərbaycan dilinin qrammatikası, Qoşma, I hissə, Morfologiya, AMEA nəşriyyatı, Bakı-2016, s. 251-264 .
17. Aslanov A.Ə. Azərbaycan dilinin qrammatikası, Modal sözlər, I hissə, Morfologiya , AMEA nəşriyyatı, Bakı-2016, s. 306-312 .
18. Aslanov A.Ə. Müasr Azərbaycan dilində mövcud olan modal sözlər. Qanun nəşriyyatı, Bakı-2017, s.171-175 .
19. Azərbaycan dilinə dair tədqiqlər. AMEA nəşriyyatı, Bakı-2017, 167s.
20. Babayev A.M. Azərbaycan dili. Türkiyəli tələbələr üçün dərs vəsaiti, Mütərcim nəşriyyatı, Bakı-2015, 102 s .
21. Babayev A.M. Dilçiliyə giriş. Nurlan nəşriyyatı, Bakı-2014, 512 s.
22. Cabbarzadə İ.X. Müasr Azərbaycan dilində ismin hallanması xüsusiyyətləri f.ü.f.d. dissertasiyası. ADU, Bakı-2014, 230 s.
23. Cahangirov F.F. İngilis dilində mövcud bitmiş zamanlar sistemi və onların Azərbaycan dilində ifadəsi f.ü.f.d. dissertasiyası, BDU, Bakı-2010, 26 s.
24. Cavadov Ə. Modallıq məsələlərinə dair bəzi qeydlər. AMEA nəşriyyatı, Bakı-2015, №2, s.83-89
25. Coforov A.M. Müxtəlif sistemli dillərdə qohumluq terminləri (ingilis, Azərbaycan və rus dillərinin materialları əsasında. Filol.elm.nam dis. avtoref., Bakı: BSU, 2002, 26 s.
26. Hacıyev E.İ. İngilis dilindəki bəzi grammatik terminlərin Azərbaycan dilində qarşılığına dair // Azərbaycan terminologiyası problemləri. Bakı: API nəşriyyatı, 1988, s.307-308.

27. Hacıyev E.İ. Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələri nin təsnifinə dair / Ali məktəbin yenidən qurulması ilə əlaqədar xarici dilin tədrisi metodikasının təkmilləşdirilməsi. Respublika seminarı - müşavirəsinin tezisləri. Bakı: APXDİ, 1989, s. 208.

28. Hacıyev E.İ. İngilis dilində «since» sözünün funksional semantik xüsusiyyətləri / «Azərbaycan SSR - də poliglottiya və dillərarası interferensiya problemləri ». Respublika elmi konfransının tezisləri. Bakı: SSRİ - nin 50 - illiyi adına APXDI, 1990, s.27.

29. Hacıyev E.İ. Azərbaycan dili qoşmalarının ingilis dilində qarşılığına dair/ «Milli konsepsiya çərçivəsində Respublikada xarici dillərin fasiləsiz tədrisi» mövzusunda Respublika seminarı müşavirəsinin tezislər. Xaçmaz, 1991, s.123. 31.

30. Hacıyev E.İ. İngilis dilində qrammatik omonimlər məsələsinə dair / Dil və onun tədrisi metodikası məsələlərinə həsr olunmuş Respublika elmi konfransı. Bakı: SSRİ - nin 50 - illiyi adına APXDİ, 1994, s.150-151.

31. Hacıyev E.İ. İngilis dilində nitq hissələrinin təsnifi probleminə dair / Məqalələr toplusu - Humanitar elmlər sahələri üzrə. I hissə, Bakı: ADDI, 1997, s. 56-59.

32. Hacıyev E.İ. Müasir ingilis dilində sözözlərinin işlənməsinə dair / Filologiya məsələləri, Bakı: Nurlan, 2001, №3, s.130-134.

33. Hacıyev E.İ. Azərbaycan dilində köməkçi nitq hissələri nin təsnifinə dair / Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2004, №2, s.23-31.

34. Hacıyev E.İ. Azərbaycan dili qoşmalarının ingilis dilində qarşılığı / AMEA Folklor İnstitutu, «Elmi axtarışlar», Bakı: Səda, XVI, 2005, s. 186-191.

35. Hacıyev E.İ. Köməkçi nitq hissələrində omonimlik və sinonimlik problemi / Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2005, №4, s.12-17 .

36. Hacıyev E.İ. Müasir ingilis dilində bəzi bağlayıcıların işlənmə xüsusiyyətləri // Xəbərlər. Bakı: ADPU, 2006, № el , s.111-116 .
37. Hacıyev E.İ. İngilis dilində köməkçi nitq hissələrinin təsnifatına dair // AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Tədqiqatlar, Bakı: Nurlan, 2006, №29, s.233-241.
38. Hacıyev E.İ. Müasir ingilis və Azərbaycan dillərində ədatların oxşar və fərqli cəhətləri. Bakı: BDU, Dil və ədəbiyyat, 2006, №el (49), s.26-29.
39. Hacıyev E.İ. Müasir Azərbaycan dilinin bağlayıcıları haqqında. Bakı: ADPU, Xəbərlər, 2006, №2, s.72-77.
40. Hacıyev E.İ. Müasir ingilis dilində artıqlıq: morfem, yoxsa söz? // Elmi Xəbərlər, Bakı: ADU, 2006, № 4, s.25-29.
41. Hacıyev E.İ. Müasir ingilis dilində artıqlığın mənalı və onların Azərbaycan dilində ifadə vasitələri // Dil və ədəbiyyat jurnalı. Bakı: ADU, 2006, № 1, s.46
42. Hacıyev K. Azərbaycan dilində xüsusi nitq hissələri, Bakı: Çarşıoğlu, 1999, 164 s.
43. Hacıyev K. Azərbaycan dilində nida. Bakı: Nurlan, 2005, 215 s.
44. Həsənov A.Q. Azərbaycan dilində müəyyənlik və qeyri müəyyənlik kateqoriyası. Bakı: Maarif, 1970, 76 s.
45. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1963, 275
46. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Morfologiya. III hissə, Bakı: Maarif, 1983, 320 s.
47. Xəlilov R.Y. Azərbaycan dilində « bir » sözü və onun törəmələri haqqında // Azərbaycan SSR EA xəbərləri, ictimai elmlər seriyası. Bakı, 1961, №6, s.67-75

İngilis dilində:

48. Aarts B. Verbs in Contemporary English: Theory and Description.

49. Longman Group UK Limited, 1995, 374 p.
50. Alexander L.G. Longman English Grammar. London and New York:
51. Anagnostopoulou E. The Syntx of Ditransitives: evidence frm clitics. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2013, 393 p.
52. Anderson J.M. A Notionl Theory of Syntactics Categories. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, 366 p.
53. Baerminn M., Brown D., Corbatt G.Grevilles. The Syntaxs - Morphology 2015, 302 p. Interface, Cambridge: Cambridge University Press,
54. Baker Mark C. Nouns, Verbs and Adjectives. Lexical Categories. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 370 p.
55. Baldwin T. Distributonal Similrity and Preposition Semantic // Syntaxs and Semantics. The Netherlands: Springer, 2016, p.197-210
56. Berk M.Linn. From Word to Discourse. English Syntaxs. Oxford University Press, 1999, 336 p.
57. Biber D., Leech G., Johansson S., Conrad S. Longman Grammar of Spoken and Written English. Pearson Educational Limited LLC, 2010, 1204 p.
58. Borsley R. Syntactics Theories. A Unified Approach. Oxford: Oxford University Press, 2019, 288 p.
59. Bresnan J. Lexical. Functional Syntax. Blackwell Publishers, 2011, 446 p.
60. Brinton L.J. The Structures of Modern English. Amsterdam. A Linguistic Introduction. 2010.
61. Miller J., Brown K. Concise Encyclopedia of Syntactic Theories. The Netherlands, 2018, 494 p.
62. Carnie A. A Generatives Introduction. Blackwell Publishers, Oxford, 2nd edition, 2017, 489 p.
63. Chomsky N. Aspect of the Theories of Syntaxs. Massachusetts, Cambridge, 2014, 251 p.
64. Christophersen P., Chestnutt M.C. Day English, Preposition before Noun Clauses in Present. Essay Presented to Knut Schibbye,

65. Close R.A. A References Grammar for Students of English. Prosveshcheniye, Moscow-2017, 352 c.
66. Cook W.A. Cases Grammar Theory. Georgetown's University Press, 2018, 236 P.
67. Norman M.Fraser, Corbett G.Greville, Scott Mc Glashan. Head of Grammatical Theories. Cambridge University Press, 2013, 350 p.
68. Cowart B. Experimentally Syntaxis-Applying Objectives Method to Sentences Judgment. Cambridge Publications, 2017, 199 p.
69. Curme G.H. A Grammars of the English Languages. 2nd Edition. Miami University Press, 2015, 370 p.
70. Dalrymple M. Lexical Functional Grammar. Syntaxis and Semantics. California Academic Press, 2011, 486 p.
71. Dixon R.W. A New Approaches to English Grammars on Semantics Principles. Oxford Clarendon Press, 2012, 416 p.
72. Givon T.M. Grammatically Relationships. A Functional Perspectives. Los-Angelos-2018, 425 p.
73. Gleason H.G. Linguistica and English Grammar. New York., 2015, 485 p
74. Graustein G.M. English Grammar. VEB Verlag Press. 2016, 552 p.5
75. Greenbum S. The Oxford's English Grammar. Oxford University 154.
- Halliday M.K. An Introduction to Functional Grammar? 2nd edition. London 2010, 431 p .
76. Hawkins J.A. The Relatives Order of Prepositional Phrase in English: Going Beyond Manner, time and Place. Language Variation and Changes, Cambridge University Press, 2010, p.231-266
77. Huddlston R. An Outline. English Grammar. Cambridge University Press, 2021, 224 p .
78. Huddlston R., Pullum R.K. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge, 2012, 1860 p.
79. Hudson R. English Word Grammar. Oxford-2010, 445 P.

80. Ilyish R.A. The Structures of Modern English. Peter, Prosvescheniye, 2011, 366 p.
81. Jacobs M.A. English Syntaxis. A Grammar's for English Language Professional. Oxford University Press, 2015, 392 p.
82. Jespersen O. Historical Principles/ A Modern English Grammar. III Part , Syntaxis . Denmark, 2014, 415 p.
83. Johnson R. Natural Languages and Linguistics Theories, Object Positions, 2011, p. 577-636
84. Keizer T.E. The English Noun Phrases. Cambridge University Press, 2017, 420 p.
85. Kirchneres G.M. Zur Transitivenon under Intransilitiven Verwendung dess Englischeen Verbumss. Dusseldorf, 2018, p. 343-399.
86. Kruisinguan E.B. Day English. Handbook of Present. II Part, Sheffield, 2015

Lügətlər:

87. ADİL - Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. I cild. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1966, 595 s.
88. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1980, 576 s.
89. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. III cild. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1983, 554 s.
90. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1987, 541 s.
91. Azərbaycanca - ingiliscə lüğət / Prof. O. Musayevin rəhbərliyi altında, Bakı: Qismot Ltd, 1998, 646 s.
92. Redaktəsi ilə. Bakı: Mütərcim, 2006, 516, 205. Dilçilik Ensiklopediyası: Dərs vəsaiti. İe / file.d. prof. F.Y.Veysəlovun. Qismət Ltd, 2003, 1696 s.

93. İngiliscə - Azərbaycanca ligət / Prof. O. Musayevin rəhbərliyi altında, Bakı.
94. BBI - BBI Combinatory Dictionary of English. M.: 1990, 286 p.
95. C - COBUILD English Language Dictionary. London and Glasgow. Collins Publishers. The University of Birmingham. 1992, 1703 p. 301 p.
96. Gor - Gorelik Ts.S. Adjectival Collocations in Modern English. M.: 1967, 1986, 734 p.
97. LDPV- Longman Dictionary of Phrasal Verbs, Longman Group Ltd, M.:
98. LED - Longman Exams Dictionary, Pearson Limited Education. Longman. 2006, 1831 p.
99. LELA - Longman English Language Activator. 7 impression, London: Longman Group Ltd, 1997, 1587 p.
100. Longman Dictionary of Contemporary English, Longman Group Ltd. London: 1978, 1303 p.
101. Longman Lexicon of Contemporary English (by T. Mc Arthur). Longman Group Ltd, London: 1996, 910 p.
102. OALD - Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, 6th edition, Oxford: Oxford University Press, 2004, 1539 p.
103. ODCIE- A.P. Cowie & R. Mackin. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English, Volume I: Verbs with Prepositions & Particles. Oxford: Oxford University Press, 1978, 396 p.
104. The Systematic Dictionary of English Verbs ed. by prof. Verdiyeva Z.N. Book I. Baku: 1978, 178 p.
105. The Systematic Dictionary of English Adjectives ed. by prof. Verdiyeva Z.N. Book 2. Baku: 1980, 262 p. 19. The Systematic Dictionary of English Adverbs ed. by Verdiyeva Z.N. Book 3

Bədii ədəbiyyat:

106. ASK - A. Sillitoe. Key To the Door, M.: Progress Publishers, 1969, 470 p.
107. BESS, IV - Best English Short Stories, IV, New York, London, 1994, 369 p.
108. CHC - A.J.Cronin, Hatter's Castle, M .: 1963, 669 p.
109. F - Fitzgerald F.Scott. Tender is the Night. M.: 1983, 400 p.
110. G - The Greywolf. Short Fiction Series. Graywolf Press. Saint Paul, 1985, 175 p.
111. JS Jacqueline Susann. Every Night Josephine. Corgi Books. Transworld Publishers Ltd. 1990, 216 p.
112. RK - Robinson K.When Debbie Dared. New York: Golden Press, 1992, 255p.
113. SGD - "A Streetcar Named Desire", by T. Williams, Penguin Books, 1965, 255 p .
114. A- Anar. Molla Nəsrəddin № 66. Bakı: Gənclik, 1970, 248 s.
115. BB - B. Bayramov Gün batanda. Bakı: Yazıçı, 1961, 448 s.
116. GG - M.İbrahimov Göləcək Gün. Bakı: Azərənşr, 1956, 621 s.
117. Əfəndiyev Seçilmiş əsərləri, V c., Bakı: 2005, 336 s.
118. MH - M. Hüseyn Seçilmiş əsərləri, II c., Bakı: Avrasiya Press, 2005, 310

İnternet resursları:

119. <http://iling.ru/grammar/biblioteka.html>
120. www.englishpage.com/grammar
121. www.books.cambridge.org/0521814308.htm
122. www.resources.Englishclub.com/ebopl.htm
123. <http://grammar.uorgon.edu/prepositions/prepositions.html>
124. www.vocabulary.englishclub.com/prepositions-of-place.html